

»De phantastiske forskruede Forestillinger«

INTRODUKTIONER TIL SOCIALISME OG KOMMUNISME I DANMARK FØR 1848

AF

BERTEL NYGAARD

Lige siden begreberne 'socialisme' og 'kommunisme' opstod i 1830'erne og 1840'erne, har de fungeret som en væsentlig og definerende udfordring til det bestående borgerlige samfund, dets offentlighed og dets politiske handlingsrammer.¹ Den historiske vigtighed heraf ligger ikke udelukkende i de bevægelser og politiske systemer, som har været – eller er – forbundet med dem. Ved at indebære forestillinger om menneskehedens skabelse af en radikalt anderledes fremtid hinsides det borgerlige samfund har disse to begreber også bidraget til en vidt udbredt fornemmelse af dette bestående samfund som et *historisk* produkt med både en begyndelse og en sandsynlig afvikling. Denne fornemmelse har også været med til at karakterisere dette bestående samfund selv, herunder dets demokratisering og dets sociale reformer. Ved at undersøge de to begrebers og ideers fremvækst i en dansk kontekst kan man dermed ikke blot belyse en side af den socialistiske bevægelses forhistorie, men også anlægge særlige perspektiver på ikke-socialistiske strømninger og de moderne historiske horisonter, som blev etableret i det 19. århundrede.

Meget af dette er endnu stort set udforsket. Socialismens fremvækst i Danmark forbindes hyppigst med enten Frederik Dreiers skrifter fra 1848-53 eller den socialdemokratiske bevægelses opståen to årtier senere.² Herimellem lå en række foreninger og ledere, ofte med rødder

1 Denne artikel indgår i forskningsprojektet *Politik, antipolitik og historie i dannelsen af moderne politiske kulturer*, som er støttet af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

2 Jf. Svend Erik Stybe: *Frederik Dreier, hans liv, hans samtid og hans sociale tænkning*, Kbh. 1959; Johs. Nymark: *Frederik Dreiers politisk-ideologiske virksomhed*, Århus 1975; Hanne Nørregaard Posselt m.fl.: *Frederik Dreier og samfundets reform*, Kbh. 2003; Emil Wiinblad & Alsing Andersen: *Det danske Socialdemokratis Historie fra 1871 til 1921*, Kbh. 1921; Ib Nørlund: *Det knager i samfundets fuger og bånd... Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling*, Kbh. 1966; Oluf Bertold m.fl.: *En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark*, bd.

i borgerlig filantropi eller religiøse tanker, f.eks. Haandværkerdannelsesforeningen fra 1847 og senere Arbejderforeningen af 1860 og Københavns Arbejderforening.³

Endnu før disse forskellige begyndelser blev selve begreberne 'socialisme' og 'kommunisme' dog præsenteret for et dansk publikum, især via drøftelse af franske og tyske venstrefløjsretninger. Resultatet blev ikke kun to nye ord, men åbningen af en ny dimension i datidens politisk-historiske landskab gennem sammenstødet mellem grundtræk ved den klassiske borgerlige offentlighed og de socialistiske kritikere.⁴

Disse processer i den moderne danske politiske kulturs konstituering er kun kortlagt i meget begrænset omfang. Særtræk ved den danske offentlighed, herunder det bemærkelsesværdigt skarpe brud mellem litterær og politisk offentlighed, er blevet påpeget, men i mindre grad udfoldet i historiske undersøgelser.⁵ Den idéhistoriske kortlægning af den tidlige socialisme har hovedsagelig fokuseret meget specifikt på receptionen af Marx' og Engels' tekster.⁶ En større rolle i 1840'ernes

1, Kbh. 1954; Jens Engberg: *Til arbejdet! Liv eller død!*, Kbh. 1979; samme: *Harald Brix, revolutionen og reformen*, Kbh. 1975. Frederik Borgbjerg og C.E. Jensen: *Socialdemokratiets Aarhundrede. Fremstillinger af Arbejderbevægelsens Historie fra Revolutionen 1789 indtil vore Dage*, bd. 2, Kbh. 1904, er traditionsgrundlæggende i denne henseende, skønt den s. 11-27 kort fremstiller bl.a. Meir Goldschmidts og J.P. Grünes udgivelser fra 1840'erne som en slags optakter til den senere socialdemokratiske arbejderbevægelse. Jf. også Otto Borchsenius: 'Social-Demokrater for en Snes Aar Siden', i samme: *Fra Fyrrerne. Literære Skizzer*, bd. 1, Kbh. 1878, s. 41-122.

3 Niels Finn Christiansen: *Arbejderbevægelsens forhistorie. Træk af den tidlige danske arbejderbevægelses politiske og sociale udvikling 1848 til 1880*, Kbh. 1986, s. 36f, 51ff; Michael Wolfe: *De københavnske arbejderforeningers holdning til socialismen 1847-1871* (upubl. speciale, Kbh. 1971); Flemming Olsen: *P.F. Lunde og den demokratiske bevægelse: 1847-1853* (upubl. speciale, Kbh. 1975).

4 Om denne offentlighed og dens eksklusioner, se Jürgen Habermas: *Borgerlig offentlighed*, Kbh. 2009 [1962, 1990], s. 9-16, 46f, 147-151, 188ff; samt Geoff Eley: 'Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century', i Craig Calhoun (ed.): *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Mass., 1992, s. 289-339; Harold Mah: 'Phantasies of the Public Sphere: Rethinking the Habermas of Historians', *The Journal of Modern History*, 72:1, 2000, s. 153-182.

5 Jf. Peer E. Sørensen: *H.C. Andersen og herskabet. Studier i borgerlig krisebevidsthed*, Århus 1973, s. 52-3, 65-6; Keld Vorup, Elsebeth Korsgård & Villy H. Petersen: *Offentlighedsformerens udvikling i Danmark fra 1750 til 1870 med hovedvægt på den politiske offentlighed*, Århus 1977 (*Fagtryk – arbejds-papirer fra Fagkritisk Front* 53); Martin Zerlang: *Bøndernes klassekamp i Danmark*, København 1976, især s. 103ff, 182-87, 247-52; Niels Clemmensen: *Associa-tioner og foreningsdannelse i Danmark, 1780-1880: Periodisering og forskningsoversigt*, Øvre Ervik 1987; Steen Busck: *Fra Elverhøj til Finansloven. Kulturel og politisk offentlighed i Danmark omkring 1830* (manuskript 2006).

6 Gerd Callesen m.fl. (red.): *Marx i Danmark*, Kbh. 1983; Lena Flugger Callesen: *Karl Marx – Friedrich Engels. Tekster på dansk 1848-1996. En bibliografi over artikler, breve, bøger*, Kbh. 1997. Af behovet for at kortlægge en bredere vifte af socialistiske retninger følger dog ikke, at spørgsmålet om Marx' indflydelse »kun [er] interessant inden for en bestemt marxistisk historietradition, hvor åbenbaringen om den sande socialisme og verdens

debatter spillede imidlertid en række af de tidligere socialistiske skribenter og tanker, hvis indvirkning på Danmark ikke er klarlagt i nær samme grad.⁷ I forlængelse af Friedrich Engels er disse ofte blevet sammenfattet som 'de utopiske socialister', i kontrast til 'den videnskabelige socialisme', dvs. den senere marxisme.⁸ Denne samlebetegnelse dækker imidlertid over uhyre forskellige samfundsidealer og strategier. Betegnelser som 'tidlig socialisme' eller 'romantisk socialisme' synes bedre egnede til at relatere disse retninger til deres samtidige kontekst.⁹

På baggrund af hovedtendenser i socialismens og kommunismens fremvækst som begreber, ideologiske retninger og historiehorisonter, foruden et rids over periodens danske politisk-ideologiske landskab, skal denne artikel undersøge, hvorledes socialistiske og kommunistiske tanker blev præsenteret for en dansk offentlighed op til 1848, samt hvordan konfrontationen med sådanne tanker bidrog til at afklare danske liberale og radikale politiske positioner. Dette skal belyses i de diskussionskontekster, hvori de nye udenlandske retninger dukkede op, dvs. hovedsagelig i aviserne *Fædrelandet* og *Kjøbenhavnsposten* i årene 1841-48. Til slut gives en kort perspektivering til socialisme- og kommunisme-begrebernes betydning i den videre danske politiske historie.

Socialisme, kommunisme, organismetænkning og politisering

Både som bevægelser, tankeretninger og begreber udfordrede socialisme og kommunisme nogle af de mest fundamentale træk ved det

virkelige indretning under det kapitalistiske system blev lokaliseret i en bestemt kanon af Marx-tekster«, sådan som det hævdes i *Moderne konstruktioner – klasse, nation og psyke i Danmark i slutningen af det 19. århundrede* (Den jyske historiker nr. 96), 2002, s. 12 – endda med udgangspunkt i en undersøgelse af en Laclau- og Mouffe-inspireret, rent diskursanalytisk tolkning af skrifter fra det tidlige danske Socialdemokrati, der knap nok berører spørgsmålet om idé- og begrebshistoriske påvirkninger.

7 Et speciale om emnet er ganske vist registreret, men har ikke kunnet skaffes – Anne Gisselbæk: *Socialismen i Danmark i 1840'erne. En undersøgelse af kendskabet til socialismen og radikalismen hos den københavnske offentlighed i 1840'erne* (1976). Derudover findes undersøgelser af delfelter herindenfor, f.eks. afhandlinger om Dreier eller *Kjøbenhavnsposten*, som der vil blive henvist til senere.

8 Friedrich Engels: 'Socialismens udvikling fra utopi til videnskab' (1892), *Marx Engels Udvalgte Skrifter*, bd. 2, Kbh. 1952, s. 88-152.

9 Jf. Frits Kool & Werner Krause (Hrsg.): *Die frühen Sozialisten*, Olten 1967; H.J. Hunt: *Le socialisme et le romantisme en France*, Oxford 1935; David Owen Evans: *Le socialisme romantique: Pierre Leroux et ses contemporains*, Paris 1948; Pamela Pilbeam: *French Socialists Before Marx*, Teddington 2000; Jonathan Beecher: *Victor Considerant and the Rise and Fall of French Romantic Socialism*, Berkeley 2001. En håndterlig oversigt over tidlige socialistiske retninger, der dog betragter dem som optakter til senere ideer snarere end som tanker i egen ret, gives også i G.D.H. Cole: *Socialist Thought: The Forerunners 1789-1850*, London 1967.

moderne borgerlige samfunds ideologi, herunder dets fremherskende offentlighedsmodel. Det skete ikke mindst ved at udnytte indre modsigelser i ideologien.¹⁰ Navnlige konfronterede de modsigelsen mellem på den ene side de fremherskende bekendelser til samfundshelheden som en sum af retsligt ligestillede borgere og på den anden side de eksklusive kriterier om besiddelse og dannelse, som afgrænsede de få 'rigtige' borgere med legitime krav om indflydelse på offentligheden fra de fattige og de udannede.¹¹ Hermed anfægtede socialismen og kommunismen dels idealet om det individuelle, besiddende familieoverhoved som kernen i samfundet – hvad der senere er blevet kaldt 'possessiv individualisme' – dels de dominerende opfattelser af staten som garant for borgernes individuelle besiddelse og af denne besiddelses overensstemmelse med samfundshelheden, som var afledt af dette ideal.¹²

Idet de to ideologibetegnelser således var med til at sætte navn på nogle af de felter, som indtil da havde savnet en sproglig identitet, markerede disse termer også en ny position i det fremvoksende politiske billede: den sociale venstrefløj, der orienterede sig mod de ekskluderede som nye politiske subjekter.¹³ Samtidig lå heri en udfordring af det væsentligste historiske indhold i det borgerlige samfunds selvlegitimering: I kraft af deres vidtrækkende fremtidsorientering og forandringsperspektiv udfordrede socialismen og kommunismen de civilisationshistoriske opfattelser af samtidens borgerlige samfund som en slags historiens afslutning.¹⁴

10 Jf. Oscar Negt & Alexander Kluge: *Offentlighed og erfaring*, Århus 1974, s. 3, 14-17.

11 Hertil kom selvsagt andre eksklusionsfelter, som ikke på samme direkte måde blev konfronteret ved socialisme- og kommunismebegrebernes introduktion: kvinder, unge og slaver.

12 Jf. C.B. Macpherson: *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford 1962. Henrik Horstbøll: 'Civilisation og Nation 1760-1830', i Søren Mørch, red.: *Danmarks historie, bd. 10: Historiens historie*, Kbh. 1990, s. 128-32, understreger, hvorledes staten blev opfattet som historisk *forudsætning* for civilisationen hos 1700-talskribenter som Erik Pontoppidan, J.S. Sneedorff og Andreas Schytte. Jf. også den sigende abrupte affejning af en snigende tvivl om privatejendommens lykkelige virkninger for civilisationen i Tyge Rothe: *Tanker om Kiærlighed til Fædrenelandet*, Kbh. 1759, s. 25-27, der således i et enkelt glimt lagde sig efter ejendoms kritikken i Jean-Jacques Rousseau: *Discours sur les sciences et les arts; Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Paris 1771 [1751, 1755], s. 205.

13 Jf. Jacques Rancière: *Disagreement: Politics and Philosophy*, Minneapolis 1999, s. 35f, 21-42; samme: 'Politics, Identification, and Subjectivization', *October* 61, 1992, s. 58-64; Slavoj Žižek: *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, London 1999, s. 171-91.

14 Reinhart Koselleck: *Vergangene Zukunft: zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt a.M. 1979, især s. 353ff; Lucian Hölscher: *Die Entstehung der Zukunft*, Frankfurt a.M. 1999, s. 85ff; Manfred Riedel, 'Gesellschaft, bürgerliche', in: Brunner *Geschichtliche*, bd. 2, s. 719-800; Hans Medick: *Naturzustand und Naturgeschichte der bürgerlichen Gesellschaft*,

Både socialisme og kommunisme blev således både som bevægelser og historisk-politiske begreber afgørende for udviklingen af det moderne politisk-ideologiske landskab, som udviklede sig i Danmark med den hastige politisering i kølvandet på den franske julirevolution i 1830. Liberale fordringer om konstitutionelle reformer og udvikling af retslig lighed mellem borgerne, men uden almindelig stemmeret eller økonomisk udjævning, havde indtil begyndelsen af 1840'erne stået som den eneste samlede opposition mod konservative betoning af det beståendes værdi. Introduktionen af socialisme- og kommunismebegreberne bidrog her til at udvikle en tredje hovedposition: den radikale fordring om almindelig stemmeret og økonomisk udjævning. I forhold til denne trekantsmodel kan socialismen og kommunismen desuden selv forstås dynamisk: som en yderligere radikaliserings af de 'radikale' standpunkter hen mod et grundlæggende socialt og diskursivt brud med det borgerlige samfunds rammer.¹⁵

På europæisk plan havde de radikale strømninger dog en længere historie, som i flere henseender dannede en forudsætning for socialisme og kommunisme. Begrebet 'radikal' har haft et ret flydende betydningsindhold. Den periodespecifikke radikalisme, som skal omtales her, kan dog grundlæggende karakteriseres i overensstemmelse med ovennævnte politisk-ideologiske trekantsmodel som en videreudvikling af den liberale lære om borger- og menneskerettighederne ved fordringer om social regulering, snarere end blot lighed for loven.¹⁶

Denne retning havde idehistoriske rødder i bl.a. den radikale fase af den franske revolution, dvs. i årene 1793-94. Den franske forfatning af 1793 gav almindelig valgret til økonomisk selvstændige mænd, herunder de mindre ejendomsbesiddere. I parløb med sans-culotte-bevægelsens krav begyndte bl.a. Robespierre samtidig at understrege, at den

Göttingen 1973; Knud Haakonssen: *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge 1996; Bertel Nygaard: *Borgerlig revolution. Et begrebs dannelse undersøgt gennem politisk teori og historieskrivning*, Århus 2007; Henrik Horstbøll & Peter Weigelt: *Frihed, ulighed og borgerskab. En undersøgelse af det borgerlige samfund og dets civilisationsteori i Frankrig og Skotland i det 18. århundrede*, Århus 1982.

15 Karakteristikken af dette ideologiske trekantsforhold bygger bl.a. på analysen af de langsigtede politisk-kulturelle resultater af den franske revolution i Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy, 1720-1840s*, San Diego 1989. Jeg har dog søgt at bygge karakteristikken af hver af de tre grundpositioner på en større grad af begrebshistorisk specificitet, end man finder hos Wallerstein.

16 Elementer til radikalismens ide- og begrebshistorie på europæisk plan findes, foruden i værkerne om tidlig socialisme, i Jörn Leonhard: *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München 2001, samt i Peter Wende: 'Radikalismus', i Otto Brunner m.fl. (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe*, 8 bd., Stuttgart 1974-97, her bd. 5, s. 113-33.

private ejendomsret ikke skulle ses som absolut, men som betinget af 'retten til at eksistere'. Derfor, mente han, måtte de mest basale levnedsmidler ses som samfundets fælles ejendom. Kun det, som lå herudover, måtte gøres til genstand for handel og spekulation.¹⁷ Tanken om fælleseje af produktionsmidlerne som grundlag for samfundsøkonomien lå dog disse franske revolutionære fjernt, og de afviste energisk forestillinger om en 'agrarlov' efter romersk forbillede, dvs. en ligelig fordeling af jordlodder til individuel besiddelse.¹⁸ Fælleseje til produktionsmidlerne, i denne kontekst først og fremmest landbrugsjorden, blev først formuleret som positivt princip i 1795-96 af Gracchus Babeuf og hans medsammensvorne i den nederlagsramte, men senere mytedannende *Conjuration des Égaux*.¹⁹

Brugen af 'radikal' som politisk type- og positionsbetegnelse havde imidlertid engelske rødder. Den udsprang af bevægelserne for almindelig stemmeret i 1818-1819 og blev udtrykt programmatisk af den utilitaristiske filosof og reformator Jeremy Bentham i 1818 imod både liberale og konservative. Han understregede dog, at kravet om »virtually universal suffrage« ikke indebar nogen revolutionær omstyrtelse, men tværtimod skulle sikre samfundets rolige udvikling mod de rystelser, der ville følge af den konservative eller moderat liberale politik.²⁰ Omkring júlirevolutionen i Paris i 1830 blev begrebet 'radikal' udbredt som politisk positionsbetegnelse også i det tyske sprogområde og i Danmark. Blandt modstandere blev det ofte brugt i flæng med termerne 'jakobinisme', 'sans-culottisme', 'republikanisme' og 'demokrati'. Overalt fungerede det dog snarere som en løs relationel bestemmelse end som nogen udfoldet politisk lære.²¹

17 Robespierre: 'Sur les subsistances' (1792), i samme: *Discours*, Paris 1950-67, bd. 9, s. 112, 119.

18 Jf. R.B. Rose: 'The »Red Scare« of the 1790s: The French Revolution and the »Agrarian Law«, *Past and Present*, no. 103, 1984, s. 113-30; 'Om en agrarisk Lov, som Forebyggelsesmiddel imod al Despotisme', *Politisk og Physisk Magazin*, oktober 1789, s. 427-31.

19 Jf. Philippe Buonarroti: *Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf*, 2 bd., Paris 1957 (1828), s. 95, samt Kåre D. Tønnesson: 'The Babouvists: from Utopian to Practical Socialism', *Past and Present*, no. 22, 1962, s. 60, 63f. Hverken babouvisternes teorier eller retsforfølgelsen af dem vakte opmærksomhed i datidens førende danske kommentartidskrifter som *Minerva*, *Politisk og physisk Magazin* og *Samleren*, der ellers alle rapporterede flittigt om udviklingen i Frankrig.

20 Jf. Bentham-analysen i Leonhard *Liberalismus*, s. 240-51; samt til drøftelsen af den britiske radikalisme Glenn Burgess & Matthew Festenstein (eds.). *English Radicalism 1550-1850*, Cambridge 2007, om Bentham især s. 217-40 og 241-84.

21 Jf. Wende 'Radikalismus', s. 115; Carl Friedrich Primon: *Lexicon over alle de fremmede Ord og Udtryk, der jevnlig forekomme i det danske Sprog*, (3. udg.) Kbh. 1827, s. 392; J.N. Høst: *Fuldstændig Fremmedordbog eller Lexicon over alle i vort Sprog brugelige Fremmede Ord*, Kbh. 1837, s. 236; Ludvig Meyer: *Kortfattet Lexikon over fremmede, i det danske Skrift- og*

Socialisme og kommunisme opstod som bevægelser for fællesskab og social lighed, mod konkurrencens atomisering og den sociale ulighed, sammen med de tidlige industrielle uroligheder i navnlig Frankrig og Storbritannien fra omkring 1820 og frem til begyndelsen af 1840'erne. Betegnelserne 'socialisme' og 'kommunisme' dukkede op i samme periode, sammen med et hav af andre nært beslægtede termer. Selv om elementer af disse begreber både ordhistorisk, idehistorisk og socialt kan spores meget langt tilbage i tid, var deres præcisering som systematiske politiske positionsbetegnelser således tæt forbundet med fremvæksten af de moderne markedsrelationer og den nye industrielle nød og fattigdom i Europa – i samtiden ofte kaldet 'pauperismen' – som de nye tanke-systemer vendte sig imod.²² 'Socialisme'-begrebet blev udbredt via den engelske socialreformatør Robert Owens tilhængere, mens u'et i ordet 'kommunisme' røber dets oprindelse i franske begreber om f.eks. 'communauté'. Begge betegnelser vandt almindelig udbredelse i Europa fra begyndelsen af 1840'erne, samtidig med bl.a. begrebslige forskydninger fra traditionelle bestemmelser af 'pøbel' til 'proletariat', der betegnede den moderne industris fattige arbejdere.²³ Sammen med andre nye begreber som f.eks. 'besiddelsesaristokrati' indgik 'proletariat' og 'pauperisme' således i det samme felt af offentlighedsudfordrende begreber som 'socialisme' og 'kommunisme'.

I det nordlige Europa blev socialisme- og kommunismebegrebernes standardisering og udbredelse befordret af den tyske retslærde Lorenz von Steins betragtninger fra 1842 over de socialistiske og kommunistiske bevægelser, han oplevede under et studieophold i Paris.²⁴ På grundlag af en retsfilosofisk inspiration fra Hegel, blandet med elementer af fransk positivistisk-sociologisk indflydelse, præciserede Stein de nye be-

Omgangssprog forekommende Ord, Konststudtryk og Talemaader, Kbh. 1837, s. 285, 514. Hvor flydende 'radikal'-betegnelsen var, ses f.eks. i Povl Bagge & Povl Engelstoft (red.): *Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne*, bd. 1, Kbh. 1945, s. 285, 290, hvor betegnelsen gælder P.G. Bang og Tutein – næppe to skikkelser, der kunne hævdes at overhale den liberale opposition venstre om.

22 Jf. Werner Conze: 'Vom »Pöbel« zum »Proletariat«. Sozialgeschichtliche Voraussetzungen für den Sozialismus in Deutschland', i Hans-Ulrich Wehler (Hrsg.): *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, Köln 1973, s. 111-136.

23 Arthur E. Bestor: 'The Evolution of the Socialist Vocabulary', *Journal of the History of Ideas*, 9:3, 1948, s. 259-302; Wolfgang Schieder: 'Kommunismus', in: Brunner *Geschichtliche*, bd. 3, s. 455-529; Wolfgang Schieder: 'Sozialismus', i Brunner *Geschichtliche*, bd. 5, især s. 934ff. Conze: 'Pöbel', s. 113-20; samme: 'Proletariat', i Brunner *Geschichtliche*, bd. 4, især s. 29-40.

24 Lorenz von Stein: *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs: ein Beitrag zur Zeitgeschichte*, Leipzig 1842. Jf. om skriftets begrebshistoriske vægt Schieder 'Sozialismus', s. 947ff.

grebers betydning og indbyrdes afgrænsning: Socialismen, skrev han, var en positiv lære, idet den ville opbygge et nyt samfund. Kommunismen var derimod en negativ lære, der i dyrkelse af det enkelte menneskes ubegrænsede frihed (det 'uendelige jeg', den 'abstrakte frihed') og af mangel på klare ideer om noget alternativt samfund blot ville nedbryde det bestående.²⁵ Brugen af de to begreber overholdt langt fra altid disse definitioner, og andre bestemmelser dukkede også op. Som det vil fremgå senere i denne artikel, kom Steins forståelse imidlertid til at stå centralt i den danske debat.

En af de væsentligste almene forudsætninger for den danske offentligheds politisering, herunder differentieringen af politisk-ideologiske grundpositioner, var den romantiske organismetænkning, dvs. en universel understregning af de indbyrdes sammenhænge mellem del og helhed og en indordning af delen under helheden. Denne prægede ikke mindst de fremherskende opfattelser af forholdet mellem stat og borgere.²⁶ Sammenhængende med dette var opfattelser af den rette historiske udvikling som en gradvis 'organisk' proces uden skarpe brud.²⁷ Denne organismetænkning blev udgangspunkt for den politiske diskurs som helhed, på tværs af de fremvoksende politiske skel. I den politiske debat stredes således blandt andre den enevælde-forsvarende filosofiprofessor F.C. Sibbern med det konstitutionelle monarkis tilhængere om, hvorvidt en »sand organisk Udvikling« i Danmark kunne rumme f.eks. 'franske' forfatningsprincipper.²⁸

Kontrasten mellem den gennemgribende afpolitisering af den danske offentlighed i perioden 1800-30 og politiseringen efter 1830 lagde også grunden til et andet stridspunkt, hvis fronter ligeledes udviklede sig på baggrund af det fælles ideologiske og diskursive udgangspunkt i organismetænkningen: Modsætningen mellem politiseringens

25 Stein *Socialismus*, s. 129-31, 350-59; Eva Meyer: *Lorenz von Stein und die Anfänge des Sozialismus in Deutschland*, Frankfurt a.M. 1965 (Inaugural-Dissertation), især s. 11f.

26 Jf. Aage Henriksen m.fl.: *Ideologihistorie I: Organismetænkningen i dansk litteratur 1770-1870*, Kbh. 1975. Organismetænkningens politiske udtryk er dog endnu kun kortlagt i meget begrænset omfang.

27 Jf. Jens-Chr. Manniche: 'Historieskrivningen 1830-1880', i Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, bd. 10, Kbh. 1990, s. 215-28, 246-59; Mads Mordhorst: *På sporet af historien. Bind 2* (upubl. ph.d.-afhandling, Kbh. 2002), s. 177-232. Hegelianske og civilisationshistoriske elementer understreges i mine artikler 'Frederik Schiern og universalhistorien', *Fortid og Nutid*, 2008:1, s. 19-40, og 'Civilisation, kamp og fremskridt i C.F. Allens Haandbog i Fædrelandets Historie', *Historie*, 2009:1, s. 35-63.

28 Jf. fx. Sibbern i *Adresseavisen* 22/10 & 27/10-1840; J.L. Heiberg: 'En Bemærkning', *Fædrelandet* (herefter *Fl*) 6/11-1840, sp. 2693f; D.G. Monrad: 'Prof. Sibbern og flyvende politiske Blade Nr. 1 og Nr. 2', *Fl* 13/3-1840, sp. 692; 4-17-18: 'Maae vi ikke skamme os?', *Fl* 15/9-1840, sp. 2253-57.

tilhængere og dens kritikere. På den ene side kunne det offentlige politiske engagement, der i Danmark voksede frem i kølvandet på julirevolutionen i 1830, betragtes som en opvækkelse af almenånden, dvs. borgernes offentlige engagement og en fri debat om samfundets og statens interesser, der måtte forudsætte en tilsidesættelse af særinteresser, 'egoisme' og 'partiånd'.²⁹ På den anden side blev politiseringsprocessen imidlertid for mange det ypperste udtryk for den moderne epokes krisekarakter, dvs. dens atomisering af organiske helheder og dermed et angreb på den sande almenånd.³⁰ For begge parter var den grundlæggende forståelse af almenånden dog en forudsætning for kritikken af socialistiske og kommunistiske bevægelses forsøg på at sætte »den raae, uvidende Masse« op mod staten ud fra disses rent materielle og dermed egoistiske interesser.³¹ Overalt betød socialismens og kommunismens fremvækst som begreber og bevægelser desuden en skærpelse af fornemmelsen af samtiden som en krise eller overgang i kraft af udfordringen fra den voldsomt udvidede forventningshorisont.

»Fædrelandet«, *socialismen og kommunismen*

Forvarsler til mødet mellem 1800-tallets sociale kritik kan spores tilbage til 1820'erne og tiden omkring julirevolutionen. Her berørte den danske presse bl.a. den engelske utopist Robert Owens tanker, den franske katolske kritiker Félicité de Lamennais' kapitalismekritik og, i større omfang, den franske saint-simonisme.³² En større bølge af interesse for

29 Jf. f.eks. Carl von Rotteck: 'Om Almeenaand', *Kjp* 28/8-1838; samt indledningsartiklen til *FI* 14/9-1834.

30 Jf. fx. J.L. Heiberg: *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*, Kbh. 1833, s. 9, 17; -2123- [Peder Hjort]: 'Af et Brev (som virkelig er kommet) fra Provindserne', *KjP* 1835, nr. 58; -1234- [sandsynligvis P.V. Jakobsen]: 'Nogle Bemærkninger om de saakaldte »liberale« Journalister i Danmark', *KjP*, 1836, nr. 76; Henrik Hertz: *Stemninger og Tilstande. Scener og Skildringer af et Ophold i Kjøbenhavn*, Kbh. 1839, s. 233 og passim. Sådanne holdninger analyseres med særligt henblik på det sidstnævnte værk i min artikel 'Fremmedgørende politik: Henrik Hertz og kritikken af 1830'ernes politisering', *Fortid og Nutid* (kommende udgivelse).

31 Den 'rå, uoplyste (/uvidende/udannede) masse' var et fast modbegreb til 'folkets kerne', dvs. den dannede middelstand, i denne periode, jf. fx. D.G. Monrad: 'Om Tuteins Constitutions-Forslag', *Flyvende politiske Blade*, nr. 3, 1842, s. 7; [C.N. David:] 'Breve til en Politicus paa Landet', *Kjøbenhavns flyvende Post* (herefter *KjP*) nr. 99; C.F. Allen til Laurids Skau, 18/1-1846 i H.V. Gregersen (red.): *Laurids Skaus brevvæksling med politiske venner i Kjøbenhavn*, Kbh. 1966, s. 40.

32 'Forskjellige Regjeringsformers Fortrin og Feil', *Telegraphen*, I:50, 12/5 1823, s. 895 (reelt s. 795); *Dansk Litteratur Tidende*, 1834, s. 155-60; 'Paris efter den nye Revolution', 'Saint Simonisterne', 'Saint-Simon', 'Politiske Processer i Frankrig', 'St. Simonisterne i London', *Kjøbenhavnsposten* (herefter *Kjp*) hhv. 9/12-1830, 27/4-1831, 20/5-1831, 24/1-1833 og 18/3-1834; Jacob Behrend (udg.): *Saint-Simons nye Troeslære, eller Saint-Simonis-*

socialistiske og kommunistiske tanker opstod dog først i begyndelsen af 1840'erne, samtidig med en udvikling af begreberne i retning af de betydningsindhold, som de stort set beholdt ind i det 20. århundrede. Det tidligste eksempel på en systematisk interesse findes i en grundig gengivelse og diskussion af Lorenz von Steins bog i *Fædrelandet* fra december 1842 og ind i 1843.³³

Fædrelandets skribent betragtede tydeligvis bogen som væsentlig, og han var i store træk enig i Steins betragtninger, på nær nogle få detaljer. Der var da også betydelige grundlæggende fællestræk mellem Steins tilgang og den hegelianske historisk-politiske udviklingstanke, som prægede *Fædrelandet* i disse år.

Fædrelandet var startet som ugeblad i 1834 af den liberale nationaløkonom C.N. David (1793-1874), og lige før tronskiftet i 1839 gik det over til at udkomme dagligt under en ny kollektiv redaktion af yngre dynamiske skribenter, heriblandt Carl Ploug (1813-94), Orla Lehmann (1810-70) og D.G. Monrad (1811-87). I samme ombæring fik bladet en stærkere filosofisk og universalhistorisk fundering af sit politiske standpunkt. Inspireret af hegelsk samfunds- og historiefilosofi blev den frie forfatning og styrkelsen af statens nationale enhed fremstillet som en universalhistorisk nødvendighed: Ganske vist havde enevælden været et nødvendigt stadie, hvorved staten var blevet centraliseret og styrket. For at styrke staten yderligere måtte den dog nu inddrage de dannede statsborgere og skatteydere i den politiske magt. Magten skulle med andre ord især tilfalde den højere middelstand, 'folkets kerne', der i kraft af sin dannelse kunne hæve sig over egeninteresser og tale for folket som helhed. En yderligere udvidelse af den politiske og sociale ligestilling i fremtiden måtte være et resultat af, at de endnu udannede i byerne og på landet opnåede dannelse efter det eksisterende dannelsesborgerskabs forbillede, som udgjorde en norm for både økonomisk fremgang og et sundt politisk engagement.³⁴

men. *Indeholdende Saint-Simons Levnetsbeskrivelse, samt det udviklede Saint-Simonistiske Religionssystem*, Kbh. 1832.

33 'Socialisme og Communisme', *Fl* 30/12-1842, sp. 8861-68; 'De socialistiske Theorier i Frankrig', *Fl* 28/2-1843, sp. 9333-40; 'De communistiske Bevægelser i Frankrig' *Fl* 17-18/5-1843, sp. 9925-28, 9933-37.

34 Jf. Chr. Kirchhoff-Larsen: *Den danske Presses Historie*, Kbh. 1962, s. 198ff; Hans Jensen: 'Den politisk-historiske Udviklingstanke i de danske Forfatningsdrøftelser 1830-1848', *Historisk Tidsskrift*, rk. 10, bd. 5, 1939, s. 431-44; Povl Bagge: *Studier over D.G. Monrads statstanke*, Kbh. 1936; samme: 'Akademikerne i dansk politik i det 19. århundrede', *Historisk Tidsskrift*, rk. 12, bd. 4, 1970, s. 423-74; Søren Juelstorp: 'Den store forfatningsdebat 1841-42', *Historie*, nr. 1, 1995, s. 59-80; Claus Friisberg: *Ideen om et frit Danmark*, Varde 2003. Jeg har analyseret elementer af dette udsyn i en række artikler: 'Frihed, enhed og

Dette standpunkt bestemte bladets tilgang til de nye samfundstan-ker. I forlængelse af Stein skelnede *Fædrelandet*-skribenten mellem *socialismen*, hvortil saint-simonisterne og fourieristerne blev regnet, og *kommunismen*, der blev ført tilbage til Babeufs sammensværgelse i 1796 og mere aktuelt blev skildret som en række selskaber, heriblandt tilhængerne af Etienne Cabets utopiske vision om *Ikarien*, i tilknytning til den sociale uro i Frankrig.³⁵ I formidlingen af Steins analyse fremsatte *Fædrelandets* skribent dog også egne opfattelser og formuleringer.

De socialistiske og kommunistiske bevægelser blev således karakteriseret som en naturlig, men ensidig og utilstrækkelig reaktion på en reel modsætning mellem den moderne civilisations udvikling af »Personlighedens Idee« og privatejendommens eksklusive karakter. »Civilisationen« betegnede »Udviklingen af de Mennesket som saadant tilkommende Goder, Dannelse og Frihed i deres høieste Udvikling, Virkeliggjørelsen af den ethvert Menneske tilhørende Besiddelse«. Idet civilisationen dog forudsatte materiel besiddelse, som var privat og dermed 'eksklusiv', opstod den sociale ulighed, hvorved mange af samfundets medlemmer reelt blev udelukket fra civilisationen.

Ved denne modsætning mellem »Virkeligheden« og idealet om »Civilisationen« opstod en ny social kategori: proletariatet. Dette var ifølge skribenten et historisk specifikt produkt af civilisationen, nærmere bestemt den moderne frie konkurrence, der stillede »Capitalen i engere Betydning« over for arbejdskraften og derved stillede rig over for fattig, *bourgeoisie* over for *peuple*. Mens den traditionelle pøbel i f.eks. den romerske republik kun havde fordret rent materielle goder, stræbte det moderne proletariat efter at opnå nydelse af civilisationens resultater gennem arbejde. Dermed hang dets fordringer sammen med tidens politiske frihedsbestræbelser.³⁶ Proletariatets bestræbelser hævdedes med andre ord at udspringe af nogle af de samme principper som *Fædrelandets* liberalisme.

historie. Hegelianisme i dansk politisk kultur', *Slagmark*, nr. 50, 2007, s. 15-29; 'Hegelianism in Politics: Denmark 1830-48', *Intellectual History Review* 19:3, 2009, s. 303-18; 'D.G. Monrads liberale manifest fra 1839', *K&K*, 37:1, 2009, s. 92-115; foruden den allerede nævnte artikel om C.F. Allens *Haandbog*.

35 Cabets utopiske vision lå muligvis til grund for en samtidig dansk social utopi, som blev publiceret i Roskilde 1843, men ikke fik nogen påviselig indflydelse: David Frederik Spichmann: *Grundtræk til en fuldkommen lykkelig Stats Organisation i et nyt forhen ubeboet Land*, genudgivet med introduktion af Michael Helm, Kbh. 1987. Til Cabet og ikarismen: Christopher H. Johnson: *Utopian Communism in France: Cabet and the Icarians, 1839-1851*, Ithaca & London 1974, især s. 48-61.

36 'Socialisme', sp. 8862-66. Jf. Stein *Socialismus*, s. 7-14, 70-87; Conze 'Vom »Pöbel«'; Conze 'Proletariat'.

De moderne sociale modsætninger, som affødte proletariatet, trådte ifølge skribenten skarpest frem i Frankrig, hvor revolutionens opløsning af standsskellene havde banet vej for den frie konkurrence. Dette viste et alment forhold i den moderne civilisation, en indre modsætning i tendensen til lighed:

Egalitetsprincippet slaaer stedse over i sin Modsætning; den fuldkomne Nivellering af Standsmodsætningen har havt den Følge, at en ligesaa uoverstigelig Kløft er befæstet mellem de enkelte Medlemmer af Samfundet, nemlig som Rige og Fattige; kun hine komme til den fuldkomne Nydelse af Civilisationen.³⁷

I Frankrig var der således opstået en opposition mod alt bestående, et varsel om »en ny Tingenes Skikkelse«.³⁸ Denne opfattelse af samtiden som en overgangs- og gæringsproces var som nævnt alment udbredt i årtierne omkring 1840. Mens nogle heri så et forfald fra en mere modsætningsfri fortid, anede det hegeliansk filosoferende *Fædrelandet* »et virkeligt verdenshistorisk Fremskridt«, dvs. et udtryk for, at den menneskelige ånd »aldrig hviler, men bestandig stiller sig større og mere omfattende Opgaver, som ere Vidnesbyrd om dens i Kampen og Arbeidet voxende Kraft og Energi«.

Proletariatets sociale problemer var ifølge *Fædrelandet* »en Opgave for hele den civiliserede Verden«. Socialismen og kommunismen var imidlertid ensidige, idet de angreb privatejendommen ud fra lighedsprincippet. I stedet måtte man »finde den Udvei, hvorved Eiendommens Personlighed ikke lægger nogen Hindring i Veien for det sociale Livs højere Udvikling«.³⁹

Ved således at satse på en harmonisk syntese af den individuelle besiddelse og samfundets udvikling som helhed var den liberale avis i fuld overensstemmelse med den possessive individualisme og den traditionelle opfattelse af staten som syntese mellem den individuelle besiddelse og samfundshelheden. Det var ifølge *Fædrelandet* statens rolle at »regulere den ensidige, vilkaarlige Villie til at tjene det Almindelige, eller med andre Ord forhindre en fuldkommen Selvopløsning,

37 'Socialisme', sp. 8866. Her anes tanker fra Alexis de Tocqueville, hvis *Om demokratiet i Amerika* udkom i redigeret dansk oversættelse i D.G. Monrad (red.): *Gjengangeren, indeholdende Bidrag til den nyeste Tids Historie*, Kbh. 1844. Jf. lignende tanker i 'Aristokrati og Demokrati', *Fl.*, 25-27/3-1843.

38 'Socialisme', sp. 8861.

39 'Socialisme', sp. 8861-64.

Selvtilintetgjørelse af Menneskeheden«. ⁴⁰ Staten, hævdede avisen, udtrykte menneskets højere, *åndelige* eksistens, hævet over det endelige. Den var »Menneskets Sandhed«, og kun gennem den kunne mennesket realisere sin »Bestemmelse«. ⁴¹ Denne aristotelisk klingende statsbestemmelse lagde sig tæt op ad hegelianske opfattelser af staten som en sfære af almen fornuft over for det borgerlige samfund som en sfære af privatinteresser. ⁴²

Statens fornuftskaraktter var netop, hvad de proletariske bevægelser ifølge *Fædrelandet* ikke havde indset. Socialismen betragtede udelukkende mennesket i dets industrielle, sociale relationer, og dens mål var materielt bestemt, nemlig *nydelsen*. ⁴³ Ved følgelig at se staten som blot et »Middel for de Enkeltes Velværen« endte socialismen i egoisme og nydelsesdyrkelse og forfaldt til »phantastiske forskruede Forestillinger«, så snart den betragtede andre forhold end lige netop den materielle nød og de industrielle forhold. ⁴⁴ Derfor måtte man møde socialistiske teorier med »Foragt«:

Det er ... den til den hæsligste Carricatur udartede Menneskekjærlighed, det er Fordreielsen af den høie Sandhed om den menneskelige Aand som det Absolutes Virkelighed og Aabenbarelse til den platteste Materialisme og fadeste Egoisme, som oprører os. ⁴⁵

Endnu værre end socialismens ligegyldighed over for staten var dog »den frygtelige, faretruende Communisme«, der kombinerede den so-

⁴⁰ 'En ny Stemme fra Tydskland om Socialismen og Communismen', *Fl* nr. 1326, 15/8-1843, sp. 10625-31, her sp. 10627.

⁴¹ 'De socialistiske', sp. 9339, jf. 9334.

⁴² Jf. G.W.F. Hegel: 'Grundlinien der Philosophie des Rechts' (1821), *Hegel Werke*, Frankfurt a.M., bd. 7, s. 306, 339ff (§§ 157, 182ff), samt s. 387 og 389f (§§ 240, 244) om behovet for statens integration af borgerne imod det borgerlige samfunds tendens til at skabe en marginaliseret pøbel. Mere udfoldede danske tilslutninger til dette ses bl.a. i D.G. Monrad: *Flyvende politiske Blade*, nr. 1, 1839, s. 34; samme [anonymt]: 'Nationale Bevægelser', *Dansk Folkeblad*, vol. 9, 1843, s. 53; Carl Weis: 'Om Statens historiske Udvikling', *Perseus*, nr. 2, 1838, s. 49-99; Nygaard: 'Monrads'.

⁴³ Jf. Stein *Socialismus*, s. 132ff.

⁴⁴ 'De socialistiske', sp. 9333, 9339. Jf. Otto Müller: 'Communismens Historie, af Alfred Sudre', *Dansk Maanedsskrift*, 1856, s. 254. *Almuevennen* betegnede tilsvarende den kommunistiske lighedslære som »Galskab«, idet bladet stræbte efter at tilbagevise danske godejerkredses identifikation af kravet om danske fæstebønders overgang til selveje med kommunistisk despekt for ejendomsretten – som formuleret i Roskilde stænderforsamling af Grev Knuth. Jf. 'Hvad er Kommunisme', *Almuevennen* 28/5-1845 og *Roskilde Stænder-Tidende* 1844, sp. 3034.

⁴⁵ 'De socialistiske', sp. 9339.

ciale kritik med »den absolute Republicanismes uforsonlige Fiendskab mod de nu bestaaende Stater«. ⁴⁶ Kommunismens mål var en vidtrækkende social lighed, »Nivelleringen af alle de Bestemmelser, hvori Staten bestaaer, i det rene bare Intet« – et umuligt forehavende, da et samfund kun bestod i kraft af »en forskjellig Kaldsvirksomhed af dets enkelte Medlemmer«. ⁴⁷

Den længst varende kommunistiske tradition så skribenten i babouvismen. Denne hævdedes at ville skabe ikke alene økonomisk, men også åndelig lighed ved at bekæmpe al kundskab og dannelse gennem censur og tyranni. Det ville ifølge *Fædrelandet* medføre et forfald fra civilisationen til »den rene Naturtilstand«, dvs. de isolerede, egoistiske individers usikre overlevelseskamp i en alles-krig-mod-alle. ⁴⁸ Kommunismen var dermed en *pøbelens* filosofi, som kun varetog arbejdernes interesser imod alle andre statsborgeres, og hvis resultat måtte blive den rene nihilisme – den »uophørlige Negation«, den evige »Tilintetgjørelse af sit eget Værk«.

Denne pøbelfilosofi var imidlertid kun »den theoretiske Reflex af den Livstilstand, hvori dens Tilhængere befinde sig«, dvs. den kunne forklares ved arbejdernes sociale nød og deres mangel på dannelse og civilisation. Den eneste rette løsning på problemet, og den eneste måde at komme kommunismen til livs på, var følgelig »en grundig Folkeopdragelse, hvorved en vis Dannelse og Sædelighed ogsaa kan sætte Rod i Samfundets laveste, ulykkeligste Classer«. ⁴⁹

Fædrelandet anerkendte således socialisternes og kommunisternes kritik af den sociale nød som en bivirkning af den moderne tids frie konkurrence, men afviste deres løsningsforslag. I stedet ville bladet fokusere på dannelse og civilisering af de nødstedte inden for rammerne af den private ejendomsbesiddelse og den eksisterende stat.

Moses Hess' fremtidsvisioner vs. samtiden som historiens afslutning

Fædrelandets kritik af de franske teorier antydede samtidig en historiefilosofisk diskussion om fremtidshorisonter. Denne diskussion blev udfoldet mere i konfrontationen med den fremvoksende tyske filosofiske venstrefløj. Allerede i 1841 havde *Fædrelandet* forholdt sig ret indgående til den tyske venstrehegelianske forfatter Moses Hess' (1812-75)

46 Ibid.

47 'De communistiske', sp. 9925, 9926f.

48 'De communistiske', sp. 9927.

49 'De communistiske', sp. 9926, 9928.

anonymt publicerede bog fra samme år, *Die europäische Triarchie*, der leverede et teoretisk grundlag for socialistiske eller kommunistiske fremtidssatsninger.⁵⁰

Bogen rummede en historiefilosofisk vision om et samlet Europa rodfæstet i franske, engelske og tyske traditioner. Den var et forsøg på at reorientere den hegelske filosofi fra dens nutidsfokusering i retning af en vision for en anderledes fremtid, idet forfatteren profeterede en verdenshistorisk bevægelse i retning af fælleseje via en revolution affødt af den moderne sociale ulighed.⁵¹ Dette fremtidssamfund, 'det nye Jerusalem', måtte fremstå ved en syntese af tre verdenshistoriske momenter: den 'tyske' spekulation, der var en arv fra reformationen; den 'franske' vilje, der var kommet til udtryk i revolutionen i 1789; og den 'engelske' materielle, sociale polarisering, hvoraf man kunne vente et radikalt socialt opgør og dermed en omfattende social praksis.⁵²

Kort efter skærpede han de statskritiske elementer af sin teori, blandt andet i antologien *21 Bogen aus der Schweiz* fra 1843, hvoraf *Fædrelandet* nærmere diskuterede artiklerne 'Socialismus und Communismus' og 'Philosophie der That'.⁵³ Ifølge disse senere artikler byggede *alle* stater, dvs. også den moderne, på beherskelse. Nok repræsenterede den moderne retsstat et fremskridt i forhold til de feudale, teokratiske og despotiske styreformer. Også den var imidlertid en egoistisk præget magtsfære, der kun forenede *abstrakte* borgere, som paradoksalt nok opbyggede en instans til at herske *over* sig, alt imens de selv mente at herske *gennem* staten. Derfor anbefalede Hess en ophævelse af staten som sådan.⁵⁴

Selv om *Fædrelandets* anmelder i 1841 endnu ikke brugte betegnelserne 'socialisme' eller 'kommunisme', kan man i den skarpe afvisning af Hess' universalhistoriske tolkningsramme og politisk-filosofiske konklusioner – disse »forskruede Projecter« – se en mere almen historiefilosofisk horisontforskell mellem den liberale danske opposition og den socialistiske/kommunistiske venstrefløj.⁵⁵

50 'Die europäische Triarchie', *Fl* nr. 652, 26/9-1841, sp. 5229-5236; 'En ny Stemme'.

51 Moses Hess: *Philosophische und sozialistische Schriften 1837-1850*, Berlin 1961, s. 102f, 120f. Jf. Shlomo Avineri: *Moses Hess: Prophet of Communism and Zionism*, New York 1985; Nygaard *Borgerlig*, s. 332-51.

52 Hess *Philosophische*, s. 135ff.

53 Optrykt i Hess *Philosophische*. I 'Triarchie' kritiseres statens umiddelbare form, mens staten som sådan endnu ses som et nødvendigt fællesvæsen. Jf. op.cit., s. 110 og s. 113, 124-27.

54 Hess *Philosophische*, s. 198f, 207.

55 'Die europäische' (*Fl*), sp. 5230.

Ikke mindst kritiserede anmelderen Hess' opfattelse af forholdet mellem den franske revolution som »Sædernes Emancipation« og den fremtidige engelske revolution på det sociale felt. Hess nedvurderede for ham at se den franske revolutions langsigtede sociale betydning – nemlig det, at »den almindelige Bevidsthed i politisk Henseende er udviklet derhen, at den ældre absolutistiske Statsform er noget Udlevet for den, saa at denne Forfatning altsaa allerede i Princippet er omstyrtet«. ⁵⁶

Anmelderen anfægtede dermed samtidig hele den verdenshistoriske helhedsopfattelse, der var forbundet med Hess' opfattelse. Han talte om den verdenshistoriske revolution i en anden tid end Hess – som noget, der var tilbagelagt, snarere end som noget, der ville ske. Hvorfor skulle man stille verden en engelsk revolution i udsigt,

... naar et fornuftigt Blik paa Forholdene kan overbevise Enhver om, at alle de Frugter, som kunne ventes af en mulig indtrædende engelsk Revolution, allerede kunne nydes af det, som er vundet ved den franske? ⁵⁷

Anmelderen så altså sin samtid som en slags historiens afslutning: De modsætninger, hvis løsning kunne kræve revolutionære omvæltninger, var allerede løst. ⁵⁸ Nok medgav han, at der var risiko for en social revolution i England på grund af de store modsætninger mellem »Pengearistokrati og Pauperisme«. En sådan kunne imidlertid ikke være »en verdenshistorisk Nødvendighed«, dvs. et skridt i forsoningen af åndens frihed med en stærk social orden. ⁵⁹ Tilsvarende bemærkede han, at den sociale lighed var et endnu uløst »historisk« problem, der ville trænge sig frem som »Livsspørgsmål«, men at dette problem måtte underordnes kampen for politisk frihed. ⁶⁰

Ved at kategorisere bestræbelsen på social lighed som »historisk« markerede anmelderen diskret en kategoriforskel til det *verdenshistoriske*. Det indebar, at menneske- og borgerrettighedernes substantielle

⁵⁶ 'Die europäische' (*Ft*), sp. 5232.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Jf. den franske liberale politiker og historiker A.-F. Mignets tilsvarende pointe, at den franske revolution afsluttede alle væsentlige sociale klassemodsatninger gennem ophævelse af tredjestandens retslige forskelle til de øvrige stænder, *Histoire de la Révolution française*, Bruxelles 1844 (opr. 1824), s. 2, 428. Sådanne samtidsapologetiske tanker var udbredte i periodens civilisationsopfattelse og fik et berømt udtryk i Hegels historiefilosofi. I Nygaard *Borgerlig*, s. 102-299, analyseres en række eksempler.

⁵⁹ 'Die europäische' (*Ft*), sp. 5232.

⁶⁰ 'En ny Stemme', sp. 10630.

indløsning for *hele* folket og *hele* menneskeheden ikke krævede et brud med den moderne indretning af samfundet efter den franske revolution i 1789, men tværtimod måtte ske ved tilpasninger inden for det eksisterende borgerlige samfunds og den moderne stats rammer.

Hess' ønske om at ophæve staten ville dermed, ligesom den franske kommunisme, i praksis føre til nihilisme, egoistisk vilkårlighed og et forfald til naturtilstanden.⁶¹ Dette havde ifølge anmelderen filosofiske rødder i Hess' grundlæggende fokus på *bliven* og på ophævelsen af det bestående. Dermed, skrev han, så Hess bort fra *væren* og fra denne værens forbindelse til det borgerlige samfunds individuelle besiddelse:

Det er sandt, at Mennesket i Arbejdet gaaer ud over det materielle Grundlag for hans retlige og borgerlige Selvstændighed, nemlig Besiddelsen, men kun for atter at vende tilbage til Hvile i den som Forudsætning for al Handlen; Væren kan ikke tænkes borte fra Virksomhed og Bevægelse.⁶²

I anmeldelserne af Hess' tekster stod dermed to vidt forskellige historiske horisonter og samtidsopfattelser over for hinanden: på den ene side Hess' politiske venstrehegelianisme; på den anden side en moderat liberal historiefilosofi, der ligeledes stod Hegels tanker nær, men udlagde den samtidige epoke som virkeliggørelsen af den verdenshistoriske forsoning mellem frihed og orden. Mens Hess lagde vægt på de sociale modsætninger i samtiden som normale træk ved en uharmonisk og ufri epoke, så lagde anmelderen vægt på samme epokes grundlæggende harmoni- og frihedsfremmende karakter og betragtede de tilbageværende sociale modsætninger som mindre utilstrækkeligheder eller afvigelser fra denne norm.

»*Kjøbenhavnsposten*«s radikalisme og den sociale reform

En anderledes positiv interesse mødte socialismen i *Kjøbenhavnsposten*, hvis politiske linje fra omkring 1840 udvikledes i en mere radikal, socialt kritisk retning.⁶³ Samtidig tabte avisen dog terræn blandt læserne.

61 'En ny Stemme', sp. 10627.

62 'En ny Stemme', sp. 10629.

63 Om *Kjøbenhavnsposten* er den væsentligste offentliggjorte afhandling Ole Stender-Petersen: »*Kjøbenhavnsposten*« – organ for »*det extreme Democrati*«, Odense 1978, der i avisen ser en forløber for senere socialistiske tidsskrifter og hyppigt ser socialistiske og endda »marxistiske« opfattelser udtrykt i avisen. Denne tolkning afvises i de øvrige undersøgelser: Jesper Jørgensen: 'Kjøbenhavnsposten' (2004) på leksikon.org, samt tre upublicerede

Fædrelandet havde i midten af 1840'erne skønsmæssigt 1500 faste abonnenter, og flere provinsblade viderebragte lejlighedsvis artikler herfra. *Kjøbenhavnspostens* abonnenttal faldt fra noget lignende i 1840 til skønsmæssigt ca. 600 i midten af årtiet, og dets publikum var hovedsagelig begrænset til hovedstaden.⁶⁴ Begge blade havde dog resonans i den offentlige debat, og deres reelle læserskarer var noget større end abonnenttallene.

Op gennem 1830'erne, under først A.P. Liunges (1798-1879), senere J.F. Giødwards (1811-91) redaktion, havde *Kjøbenhavnsposten* fastholdt økonomisk-liberalistiske læresætninger over for sociale problemer. En artikel om 'pauperismen' fra 1838 talte imod voldelig undertrykkelse af de fattige, men gengav samtidig fyldigt den genfiske præst Navilles advarsler mod offentlig understøttelse som en kilde til dovenskab, forbrydelse og krænkelser af menneskeværdigheden.⁶⁵ Samtidig vendte bladet sig skarpt imod lavene som udtryk for slaveri og uberettigede privilegier, en krænkelser af den naturlige handlings- og næringsfrihed.⁶⁶

Fra 1839-40 dukkede dog en mere udpræget social sympati op i bladet. Det hang sammen med den nye redaktør, håndværkeren og kosmopolitten J.P. Grüne (1805-78). Under sine vandreår som håndværker rundt om i Europa havde han udviklet en socialt bevidst kristendom, der lå tæt på bl.a. abbed Lamennais' tanker.⁶⁷ Dette viste sig umiddelbart i en mere socialt kritisk linje i bladet, ikke mindst i kritikken af Henrik Hertz' antiliberale nøgleroman *Stemninger og Tilstande* fra 1839, hvor *Kjøbenhavnsposten* forbandt sit forsvar for konstitutionskravet med kritik af den økonomiske ulighed og den deraf affødte ulighed i dannelse.⁶⁸

de specialer: Kaare Ulrich Jessen: *En redegørelse for »Kjøbenhavnsposten«s ideologiske holdning fra 1827-1859 med særligt henblik på bladets vurdering af den hjemlige liberalisme i årene 1839-1849*, Århus 1976; Hans-Henrik Langvad: *Et opgør med liberalismen – »Kjøbenhavnsposten« i 1840'erne*, Kbh. 1985; Søren Kjær Jensen: *Kjøbenhavnsposten og den borgerlige offentlighed*, Århus 2004. Jessens undersøgelse er den mest omfattende og behandler bl.a. opfattelser af alternativer til kapitalismen s. 103-11.

64 Jf. Søren Juelstorp: 'Publikum og den politiske litteratur i 1830'erne', *Historiske Meddelelser om København* 1992, s. 109-31, især 121-25; Jessen *En redegørelse*, s. 42f.

65 Jf. 'Om Pauperismus', *Kjp* 11, 15, 16/1-1838.

66 'Laugssager', *Kjp* 9/3-1838, s. 273-75.

67 Grüne karakteriseres i Meir Goldschmidt: 'Dagbog', *Nord og Syd*, 3. kvartal 1856, s. 50-58; samme: *Livs Erindringer og Resultater*, Kbh. 1965 [opr. 1876-77], s. 209-11; Joseph Michaelsen: *Fra min Samtid*, bd. 1, Kbh. 1890, s. 78-85; samt Borchsenius *Fra Fyrrerne* I, s. 48-55, som dog hovedsagelig bygger på den første. Jf. også *Corsaren* 15/10-1841 & 20/3-1846. Rigsarkivets Grüne-arkiv rummer en lille samling spredt korrespondance, men intet af særlig interesse i denne sammenhæng. Tilknytningen til Lamennais ses bl.a. af Lamennais: 'Til Folket', *Kjp* 4/2-1845; 'Lamennais og hans nye Oversættelse af Evangelierne', *Kjp* 4/3-1845, samt *Kjp* 27-29/4-1846.

68 'Om Stemninger og Tilstande af H. Hertz og denne Bogs Anmeldere. II.', *Kjp* 31/-8-1839.

Her, som i senere artikler, sigtedes til den moderne industrielle fattigdom, som ganske vist var værst i Frankrig og England, men som ifølge avisen også havde en dansk parallel i husmandsstanden, det »agerdyrkende Proletariat«. ⁶⁹ Hermed flyttede *Kjøbenhavnsposten* fokus fra den enkeltes eget ansvar for fattigdommen til nødens sociale betingelser.

Hen mod midten af 1840'erne udviklede avisen desuden en stadigt skarpere kritik af den anti-tyske holdning, der kom til udtryk i *Fædrelandet* i forbindelse med Slesvig-spørgsmålet. *Kjøbenhavnsposten* mente, at nationen efter den franske revolution ikke længere burde betragtes som menneskenes primære eksistensform, men derimod var et formidlende led mellem individerne og det almenmenneskelige. Civilisationen og kulturen stod *over* nationerne. Nationerne blev dermed tilkendt eksistensberettigelse, og bladet afviste den »naive Kosmopolitisme«, som angiveligt havde præget 1700-tallet, men omvendt måtte »den sande Nationalfølelse« indgå i et »kosmopolitisk« udsyn med fokus på det almenmenneskelige. Det indebar ikke mindst en fokusering på det danske statslige bureaukratis »indvortes Undertrykkelse« frem for truslen fra det tyske. ⁷⁰

Sådanne tanker blev udviklet i Grünes religiøse overvejelser om Guds kærlighed som forudsætning for den almenmenneskelige kultur. Ikke-religiøse, venstrehegelianske udviklingstanker prægede dog i stigende grad argumentationen i bladet, hovedsagelig fremsat af den opsigtsvækkende oppositionelle, men af samme grund karrieremæssigt og socialt marginaliserede, teolog og filosof Frederik Beck (1816-61). ⁷¹

Beck udviklede i samme periode en generel humanistisk tænkning med naturretslige elementer, inspireret af Louis Blancs socialistisk-republikanske forståelse af Jean-Jacques Rousseaus filosofi. Beck anførte, at 1700-tallets humanistiske tendenser var kommet til udtryk dels i Voltaires og det franske bourgeois *individualistiske* filosofi (og dermed dets egoisme) under revolutionen i 1789, dels i Rousseaus filosofi og

69 [Sandsynligvis Frederik Beck:] 'F. Engels om de arbejdende Classer i England', *Kjp* 17/9-1845, s. 864. Jf. Jessen *En redegørelse*, s. 95f.

70 Jf. især Frederik Beck: 'Til Orientering i de internationale Spørgsmål', *Kjp* 9-19/4-1845; 'Om den nationale Anthipathi mellem Tydske og Danske', *Kjp* 18/8-1845; [sands. Grüne:] 'Det Almeen-Menneskelige og det Nationale', *Kjp* 2-5/9-1845; samt modangrebet på Beck i 'Om Nationalitet og Nationalhad', *Fl* 15/8 & 21/8-1845.

71 Om Beck vides meget lidt ud over det, der fremgår af hans publicerede værker og den fyldige nekrolog af vennen Rudolf Varberg: 'Dr. Andreas Frederik Beck', *Folkets Avis* 31/8, 2-4/9-1861. Supplerende spredt materiale er inddraget i Jessen *En redegørelse*, s. 47-50, 88-92. Becks politiske, sociale og personlige marginalisering, navnlig i de senere leveår, kan forklare, hvorfor kun yderst få af hans papirer og optegnelser er bevaret for eftertiden.

de revolutionære komiteers *broderskabs-* eller *solidaritets-* tanker under 1793-revolutionen. Den 'moderne humanisme', som Beck forfægtede, havde sit »Forbillede i den Rousseauske«. Til forskel fra den sidstnævnte tæknings terroristiske, ensrettende og rent negative tendenser i 1793 var den moderne humanisme dog *positivt* funderet i anerkendelsen af alle menneskets »Tilbøieligheder og Drifter«. ⁷² Mens *Fædrelandet* forbandt sig med revolutionen i 1789 som en erobring af moderne borgerrettigheder, forbandt *Kjøbenhavnsposten* i 1840'erne sig således med en kritisk forståelse af den radikale revolution i 1793 og dennes forfægtelse af sociale og økonomiske rettigheder.

Dette styrede også forfatningspolitisk *Kjøbenhavnsposten* i en mere demokratisk retning end *Fædrelandet*. Under den store forfatningsdebat fra efteråret 1839 og en tre-fire år frem forsvarede *Kjøbenhavnsposten* således »Demokratiet« og en »folkelig« valglov, der skulle omfatte valgret til »den store umyndiggjorte Mængde« – altså ikke kun til den højere middelstand. ⁷³

Disse elementer af *Kjøbenhavnspostens* udsyn kan forklare den betydelige opmærksomhed, som bladet viede de socialistiske og kommunistiske strømninger i 1840'erne. Blandt forlæggene var Steins bog samt et oversigtsværk fra 1841 af den franske tilhænger af Charles Fouriers utopiske socialisme Amadée Paget (1804-84), men også andre skrifter og nyere retninger, især skrifter af Louis Blanc, Arnold Ruge, Marx, Engels og Pierre-Joseph Proudhon.

Dette betød dog ikke, at avisen blev socialistisk eller kommunistisk. ⁷⁴ Da *Dagen* i 1841 associerede *Kjøbenhavnsposten* med chartisterne i England og »Bærmefactionerne« i Frankrig, svarede Grünes blad, at det nok havde sympati for kommunismens bevæggrunde, »den fattige Klases Nød«, men tog afstand fra de franske kommunister. Bladet tilføjede dog, at dets »demokratiske Grundsætninger« bragte det nærmere »det radicale Parti i England« og »det republikanske Parti«. Dette indebar, at det søgte at give »de lavere Klasser« dannelse og »Bevidsthed om

⁷² 'Det forrige og nuværende Aarhundrede', *Kjp* 31/3-1847. Jf. tilsvarende i [Beck:] 'Til Orientering' III, *Kjp* 14/4-1845; Louis Blanc: 'Rousseau', *Kjp* 22/4-1847; samt Louis Blanc, *Histoire de la Révolution française*, bd. 1, Paris 1847, s. 458-63, 9-12, og Leo A. Loubère: 'Louis Blanc's Philosophy of History', *Journal of the History of Ideas*, 17, 1956, s. 75-7.

⁷³ 'Om de attraaede Forandringer i den danske Statsforfatning af P.G. Bang', *Kjp* 26/6-1842, s. 686. Jf. også Stender-Petersen *Kjøbenhavnsposten*, s. 31ff; Søren Juelstorp: 'Den store forfatningsdebat 1841-42', *Historie*, nr. 1, 1995, s. 59-80; Dan Charly Christensen: *En analyse af hovedpunkter i forfatningsdiskussionen i Danmark 1830-1849* (upubl. prisopgave, Kbh. 1969), s. 33-100.

⁷⁴ Dette hævdes i Stender-Petersen *Kjøbenhavnsposten*, s. 41, 11, passim.

de Rettigheder, der tilkomme dem«. ⁷⁵ To år senere udtrykte bladets kortvarige søndagstillæg *Forposten* sympati for kommunismens »bevægende Idee« eller »Grundidee«, dvs. en stræben efter at realisere menneskedens bestemmelse og det moralsk rette ikke kun i »Individets ydre Tilværelse«, som vedrørte statslivet, men »i langt inderligere, sociale Principer«. Samtidig fordømte bladet dog de talrige »Absurditeter eller egoistiske Udskeielser« i de kommunistiske bevægelser hidtidige praksis – uden dog her at bestemme nøjere, hvilke bevægelser der var tale om, eller hvad der var kilden til opfattelsen af kommunismens 'grundidé'. ⁷⁶ I samme periode begyndte bladet at bruge 'socialisme'- og 'kommunisme'-betegnelserne polemisk om enkeltaspekter, hvori konservative modstandere i bl.a. Statsgjeldsafbetalingselskabet lignede de frygtindgydende nye strømninger, som de foragtede. ⁷⁷ Endnu to år senere bragte *Kjøbenhavnsposten* en kort kommentar efter tysk forlæg, hvori kommunismen blev betegnet som illiberal, idet den ville reducere mennesket til arbejder. ⁷⁸ Bladet gengav med andre ord fortsat en *liberal* politisk selvforståelse, selv om det gav udtryk for *radikale* anskuelser, der bl.a. omfattede kritik af den sociale og økonomiske ulighed. ⁷⁹ Interessen for kommunismen var dog stigende op gennem 1840'erne, især hen mod årtiets midte.

Paget og fourierismen: De menneskelige tilbøjeligheder og politikken

Bladets sociale reformtanker blev udfoldet nøjere i en række artikler om 'socialreform' fra 1845. Disse artikler, efter indhold og form at dømme forfattet af Frederik Beck, gengav hovedsagelig budskaber fra indledningen til Amédée Pagets fremstilling af fourierismen. ⁸⁰ Mere el-

⁷⁵ *Kjp* 11/10-1841. Jf. også senere bekendelser til radikalismen, bl.a. i 'Hvorledes er Nationalitetens Uddannelse at forstaae?', *Kjp* 12/10-1845, samt en tilsvarende afvisning af en kommuniste-anklage som »et løgnagtigt Paasagn« i *Kjp* 6/8-1846.

⁷⁶ 'Professor Heiberg som Communist', *Forposten* 10/9-1843.

⁷⁷ Op.cit.; 'En socialistisk Klub i Danmark', *Kjp* 8/3-1843, s. 225f. Jf. Frank Jørgensen: 'Københavnske Foreninger 1820-48', *Historiske Meddelelser om København*, 4:5, 1957, s. 83ff.

⁷⁸ 'En Kritik over Communismen', *Kjp* 15/1-1845, s. 46-48.

⁷⁹ Jf. Langevad *Et opgør*, s. 65-72.

⁸⁰ Selv om det naturligvis langt fra er givet, at en redaktør står bag alt, hvad der bringes i avisen, og selv om *Kjøbenhavnsposten* var bemærkelsesværdigt åben over for indsendte bidrag, der ikke nødvendigvis svarede til redaktionens opfattelse i øvrigt, ligger der stort set altid et element af sympati eller interesse bag de uddrag af socialistiske forfatters tekster, som blev bragt i avisen. Opbakningens karakter og omfang lader sig dog kun bestemme ved grundig analyse og nøje sammenligning af enkeltudsagn, originaltekster og debatkontekst. Selv ved en sådan bearbejdning må man dog ofte forlade sig på fortolkning snarere end helt entydige resultater.

ler mindre ordret efter Paget kritiserede artiklen 'filantropien' som en utilstrækkelig løsning, hvorefter den forholdt sig til tre »sociale Systemer«: Robert Owens system hævdedes at ville fjerne alle uligheder for at undgå at forholde sig til »deres harmoniske Tilfredsstillelse«. Saint-simonismen blev afvist som »den industrielle Feudalisme«, der ville give magten til »de Rige og Indsigtsfulde«, ganske som middelalderens lensmænd havde haft den. Fouriers system blev derimod fremhævet positivt: Det »grunder sig paa de forskjellige Uligheder, som existere mellem Menneskene, i Smag, Tilbøieligheder og Anlæg, og combinerer og bringer i Overensstemmelse alle disse productive Kræfter«. ⁸¹

Også disse artiklers mere generelle overvejelser over den samfundsmæssige udvikling byggede på Pagets videreudvikling af Charles Fouriers tanker om sociale interessekampe. ⁸² Disse tanker blev dog forbundet med en teoretisk refleksion over politikkens karakter, som ikke fandtes i Pagets skrift, men tværtimod synes at vise en generel statsfilosofi hos *Kjøbenhavnspostens* skribent selv.

Politikken var ifølge skribenten noget alment, hævet over menneskets egoistiske privatinteresser. Dens indhold var menneskers forhold til staten som »en vis overmenneskelig Størrelse«. Gennem dette historisk fremvoksede forhold forvandlede mennesket til borger. Politikken måtte derfor ses som en forudsætning for at realisere det menneskelige »Væsen«. ⁸³ Dermed var politikken imidlertid udtryk for et *idealt* politisk menneske i modsætning til det *konkrete* privatmenneskes egoistiske egeninteresser. Menneskets behov kunne følgelig ikke tilfredsstilles fyldestgørende gennem politikken. Den udvikling af politikken, som var sket siden den franske revolution, havde fremmedgjort mennesket over for politikken og dermed dets almene, rent ideale eksistens:

Den politiske Opløftelse af Mennesket over hans egoistiske Interessers snevre Synskreds til Statens omfattende Sphære, eller Menneskets Forvandling til Statsborger (saaledes som det navnlig er skeet i Revolutionen) har endt med at fornedre

81 'Nyere Forsøg paa en Socialreform', *Kjp* 11/6-1845, s. 526. Jf. Amadée Paget: *Introduction à l'étude de la science sociale*, Paris 1841, s. XIX-XXXVI. *Kjøbenhavnsposten* indføjede dog heri en ny passage om Friedrich Engels' betragtninger over den arbejdende klasse i England.

82 'Om Socialreform', *Kjp* 5-6/6-1845, s. 505f, 509-11, jf. Paget *Introduction*, s. I-XIX. Jf. også referencen til Fourier allerede i 'En socialistisk Klub i Danmark', *Kjp* 8/3-1843 og avisens optrykning af en socialkritisk artikel fra det fourieristiske tidsskrift *La Phalange*, hentet fra det svenske *Aftonbladet*: 'Julirevolutionens Betydning og de sociale Spørgsmaals nuværende Stilling', *Kjp* 8/3 og 9/3-1843.

83 'Om Socialreform', s. 505.

ham til Acteur, til Maskinmester i en selvstændig, udenfor ham liggende, efter sine egne Love sig bevægende Verden.⁸⁴

Politikken kunne dermed ikke konfrontere de sociale og økonomiske forskelle, der regerede menneskenes interessebestemte samfundsmæssige bevægelser på begge sider af det moderne økonomiske ulighedsforhold: Både »de Besiddende« (eller: »Bourgeoisiet«), og »de Nødlidende« var i lige mål udtryk for et interessernes herredømme, for egoisme, og begge parter egoisme betingede hinanden. Hos bourgeoisiet gik egoismen i konservativ retning, hos de nødlidende i en destruktiv, kommunistisk retning.

I stedet måtte der, efter Pagets og Fouriers forlæg, skabes en ny samfundsorden, hvori »det menneskelige Væsen« ville kunne realisere sig gennem »de Anlæg, Evner, Tilbøjeligheder og Fornødenheder, hvoraf det bestaaer, og hvori det ytrer sig«.⁸⁵ Med andre ord: Menneskets ideale almeneksistens måtte bringes i harmoni med de tilbøjeligheder, der under de moderne økonomiske forhold prægede det i egoistisk retning. Hovedfjenden var altså ikke bourgeoisiet, men *egoismen*, og alternativet var en realisering af menneskets væsen i dets »allerindholdsrigeste Bestemmelse«.⁸⁶ Det, der tiltalte *Kjøbenhavnsposten* ved Paget og fourierismen, var sandsynligvis den delvis tilsvarende modstilling og idealet om en harmonisering af individ og fællesskab. Tankefiguren lignede nok *Fædrelandets* fordring om en statsligt formidlet organisk syntese mellem besiddende individ og samfundshelhed. I *Kjøbenhavnsposten* blev dette imidlertid forbundet med en kritik af sociale uligheder og af den moderne stats aktuelle indretning. Når Beck tilføjede en bestemmelse af det politiske og staten, var det efter alt at dømme, fordi han delte den tyske venstrehegelianer Arnold Ruges kritik af fourieristerne for at ignorere staten som central forudsætning for en virkelig samfundsmæssig enhed.⁸⁷

Blanc og Proudhon: Stat og personlig interesse

Også den franske socialist Louis Blanc (1811-82) tiltrak sig opmærksomhed i 1840'ernes danske presse. Som ophavsmand til tanker om sociale værksteder, der skulle finansieres af de velbeslåede ved statens mellemkomst og give beskæftigelse til de fattige, blev han under febru-

84 Op.cit., s. 510.

85 Ibid.

86 Op.cit., s. 505.

87 'A. Ruge: To Aar i Paris III', *Kjp* 19/3-1846, s. 262.

arrevolutionen i 1848 indlemmet i den provisoriske regering. Nogle kommentatorer betragtede ham derfor som en slags 'statssocialist' – uanset at det næppe var helt berettiget.⁸⁸

I begyndelsen var det hovedsagelig hans historieskrivning, der tiltrak sig opmærksomhed i Danmark, først og fremmest hans *Histoire de dix ans, 1830-1840* fra 1841, senere også hans fremstilling af den første franske revolutions historie fra 1847. Begge blev fyldigt omtalt, og uddrag blev bragt i både *Fædrelandet* og *Kjøbenhavnsposten*. I 1844 udkom også uddrag af *Dix ans* på dansk i bogform, hvor oversætteren dog havde 'formildet' flere af Blancs udfald mod den franske konge.⁸⁹

Hans politiske standpunkter fik dog også nogen opmærksomhed. Blancs udlægning af Rousseau og solidaritetstanken var som nævnt en inspirationskilde for Beck, og *Kjøbenhavnsposten* sympatiserede åbent med det, den betegnede som Blancs 'demokratiske' og 'republikanske' linje. Først i 1845 blev han omtalt som »socialistisk Skribent« i et uddrag af Steins bog.⁹⁰ Hans socialistiske tanker, især planerne for en social fond til at finansiere nationalværksteder under staten i stedet for privatkapitalisternes kontrol, blev dog kritiseret som et indgreb i konkurrencen.⁹¹ *Kjøbenhavnsposten* synes især at have frygtet, at den statslige regulering af økonomien, som Blanc fordrede, ville knægte de menneskelige lidenskabers udfoldelse – det aspekt af avisens humanistiske selvforståelse, som havde bragt dens standpunkt i overensstemmelse med elementer af Pagets fourierisme. Det var derfor sandsynligvis dækkende for bladets egen holdning, når en artikel fra 1845 – efter indholdet at dømme et 'lån' fra den franske samfundskritiker Pierre-Joseph Proudhon (1809-65) – bemærkede, at Blanc begik den fejl at gøre »Staten til en Helligdom i Modsætning til Privatinteressernes syndige Verden«. Den statslige overtagelse af industrien, fortsatte artiklen, ville ikke afskaffe egoismen, men blot skabe »en monopoliseret Privat-speculant«. Staten udgjorde nemlig en »abstract Magt« over for »den

88 Jf. Leo A. Loubere: *Louis Blanc: His Life and his Contributions to the Rise of French Jacobin-Socialism*, Evanston 1961, især s. 22-48; Cole *Socialist Thought*, s. 168-76; Kool *Die frühen*, s. 313-19.

89 Louis Blanc: *Julirevolutionens historie*, Kbh. 1844, s. III-IV. Interessen for Blanc var størst i *Kjp*, men også andre blade interesserede sig for hans historieskrivning på linje med – i visse periode frem for – andre markante samtidige franske historieskrivere som Michelet, Guizot, Thiers m.fl. Jf. bl.a. 'Ældre Forudsætninger for Europas nuværende politiske Tilstand', *FI* 12/3, 4/6, 5/6. Jf. herudover bl.a. *Kjp* 6/3-1847, 22-23/4-1847, 18/12, 20/12-1847, 31/3-1847.

90 'Pauperismus-Literatur', *Kjp* 22/11-1842, s. 1287 (fra *Augsburger allgemeine Zeitung*); samt *Kjp* 7/12-1843; jf. *Dannevirke* 2/12-1843. Lorenz von Stein: 'Louis Blanc som socialistisk Skribent', *Kjp* 30/9 og 1/10-1845. Jf. Stein *Socialismus*, s. 338-45.

91 *Kjp* 22/11-1842, s. 1287.

personlige Interesse, hvis Selvstændighed ikke blot er tilkæmpet ved Revolutionen, men overhovedet ved hele den nyere Histories Gang«. ⁹² For så vidt udtrykte denne kritik en radikalisering af den possessive individualismes standpunkt i forhold til de liberale argumenter – ikke socialistiske konklusioner.

To år senere, i en anmeldelse af Blancs fremstilling af den franske revolutions historie, kritiserede avisen mere generelt forfatteren for at se bort fra »den sædelige Udvikling, som kun er mulig under gunstigere Livsbetingelser og en omhyggeligere Opdragelse«. Bedre tanker om fremtidens økonomiske udvikling fandt man ifølge anmelderen hos Proudhon. Den sidstnævntes *Système des contradictions économiques* blev da også anmeldt rosende samme år, og nogle af Proudhons tanker om pengenes karakter og om kreditter til støtte for småproduktionen blev indarbejdet i det økonomiske program til forsvar for både by- og landalmuens tarv, som bladet forsvarede under den dyrtid, der fulgte af akut kornmangel i foråret og sommeren 1847. ⁹³

Til trods for denne individualistisk funderede kritik optrykte avisen også artikler, der nærmede sig en Blanc-lignende opfattelse. F.eks. gav *Kjøbenhavnsposten* i 1847 uddrag af en principformulerende artikel fra *Revue indépendante*, der blev redigeret af den romantiske socialist Pierre Leroux og forfatterinden Georges Sand. Artiklen udpegede staten og en fælleseuropæisk »Folkeret« som garant mod den frie konkurrences »Anarchi«. ⁹⁴ Selv om *Kjøbenhavnsposten* tog udgangspunkt i den personlige interesse, ville den ikke som Proudhon drive det til et opgør med staten som sådan. Tværtimod synes den at have betragtet den 'sande' stat som garant for den individuelle producent, for den 'personlige interesse'. Dermed markerede den afstand til såvel Blancs dyrkelse af staten på markedets og den 'personlige interesses' bekostning som Proudhons anarkistiske linje. Statens rolle måtte således for *Kjøbenhavnsposten* at se hverken være at understøtte de rige kapitalisters magt, at træde i stedet for denne magt eller helt at forsvinde, men deri-

⁹² 'Om den personlige Interesse i vor Tid', *Kjp* 27/8-1845. Jf. Jessen *En redegørelse*, s. 106.

⁹³ 'Louis Blancs...1ste og 2det Bind', *Kjp* 18/12-1847, s. 1182; 'Proudhon om de økonomiske Modsigelser', *Kjp* 28/7-1847; 'Den sande og den falske Økonomi', *Kjp* 15/6-1847; 'Den materielle Krisis', *Kjp* 26/11-1847.

⁹⁴ 'Om den frie Concurrence i nationaløkonomisk Henseende', *Kjp* 4-5/1-1847. Leroux var inspirationskilde til Blancs socialistiske republikanisme: Loubère *Louis Blanc*, s. 20. Jf. også Warren Breckman: 'Politics in a Symbolic Key: Pierre Leroux, Romantic Socialism, and the Schelling Affair', *Modern Intellectual History*, 2:1, 2005, s. 61-86, samt en samtidig svensk hegeliansk kritik af denne retning: 'George Sand', *Intelligenblad* 1845, s. 81-88.

mod at sikre de mange selvstændige småproducenters frie udfoldelse, ikke mindst gennem en 'opdragelse', hvis indhold imidlertid aldrig blev præciseret nøjere.

Marx, Engels og Ruge: Humanistisk filosofi og politisk praksis

Interessen for Karl Marx (1818-83) og Friedrich Engels (1820-95), som dukkede op i dele af den danske presse omkring 1845, udsprang ligeledes delvis af den udbredte opmærksomhed om sociale spørgsmål, men også af mere lærde hensyn.⁹⁵ I sommeren og efteråret 1845 bragte både *Lolland-Falsters Stifts-Tidende* og *Kjøbenhavnsposten* fyldige omtaler af Engels' bog *De arbejdende klassers tilstand i England*. Den førstnævnte avis bemærkede i denne forbindelse, at den moderne fabriksproduktions øgning af den sociale ulighed var i strid med civilisationens almindelige fremskridt. I stedet for Engels' socialistiske løsningsforslag – »en philanthropisk Galskab, der aldrig lader sig realisere« – kaldte skribenten dog i stil med *Fædrelandet* på »den eiendomsløse Classes moralske og sociale Opdragelse«:

En grundig Skoledannelse, en tidlig Indprenten af Flid, Orden og Sædelighed, Henledning af Ungdommens Opmærksomhed paa ikke at stifte Ægteskaber, førend de er i Stand til at forsørge Familier – disse er de sande Midler, hvorved den arbejdende Classes Kaar varigst kunne forbedres.⁹⁶

Kjøbenhavnsposten viste større sympati for Engels' standpunkt. Efter en indledende, lidt upræcis og overfladisk, men dog positiv fremhævelse af hans bog som modpol til de industrialiseringsfjendtlige socialreformatorer i juni 1845 bragte avisen i september en fyldig og rosende anmeldelse, efter alt at dømmes forfattet af Frederik Beck. Anmeldelsen fokuserede karakteristisk på Engels' skildring af, hvorledes de engelske

⁹⁵ De grundigere blandt samtidens danske fremstillinger af Marx' og Engels' teorier er generelt blevet forbigået i forskningen. Morten Haslund: 'Det intellektuelle Danmark og Marx i 1840'erne', *Arbejderhistorie* nr. 22, 1984, s. 78-81, nævner kun et par flygtige henvisninger til Marx i perioden før 1848: 'Jødernes Stilling i Europa' og 'Om den tyske Journalistik', begge i *Bidrag til Tidshistorien* (et tillæg til *Fyens Amts Stiftstidende*) hhv. 21/6-1845 og 30/5-6/6-1846. Tilsvarende er Marx- og Engels-oversættelser før 1848 udeladt fra Callesen *Karl Marx*, s. 13, og Ole Stender-Petersen: 'De danske Marx- og Engels-oversættelser og den danske Marx-forståelse 1848-1895', i Callesen *Marx i Danmark*, s. 115-46. Et par af dem var imidlertid allerede blevet udpeget i Stybe *Dreier*, s. 97.

⁹⁶ 'De arbejdende Classers Tilstand i England', *Lollands-Falsters Stifts-Tidende*, 17/7-30/8-1845.

arbejderes opgør med den herskende klasses pengebegærlighed og dens nationale læresætninger, »Nationalstoltheden«, havde ført til en kosmopolitisk-humanistisk »Sympathi med Enhver, som alvorlig anvender sine Kræfter til Menneskeslægtens Bedste«. ⁹⁷

Det menneskelige var også omdrejningspunktet for den interesse, som Beck og *Kjøbenhavnsposten* viste Marx' og Engels' store polemik mod unghегelianeren Bruno Bauer og hans skole i bogen *Die heilige Familie* fra 1845. *Kjøbenhavnsposten* bragte to korte, usignerede uddrag af bogen, der kritiserede den moderne økonomiske polarisering mellem proletariatet og den besiddende klasse for at være en »Bortfjernelse fra det menneskelige Væsen«, en »Umenneskelighed«, som kun kunne overvindes gennem proletariatets befrielse af sig selv. ⁹⁸

Mere specifikt synes Beck at have fundet fælles fodslag med Marx i kritikken af Bauer-kredsen for at udøve en rent kontemplativ kritik uden praktisk engagement i verden og historien – med Becks ord: »en Leeg med sig selv«. Marx' kritik af Bauer var ifølge Beck »sønderknuvende« og gjorde den 'franske' sans for det praktiske gældende imod Bauers 'tyske' rene kritik. ⁹⁹

Endelig vakte Marx bladets interesse som nationaløkonomisk kritiker. Dette modsvarede den interesse for kritisk nationaløkonomi, som Beck udviklede i løbet af 1840'erne. ¹⁰⁰ I 1847 og '48 bragte *Kjøbenhavnsposten* uddrag af Marx' *Filosofiens elendighed* – bemærkelsesværdigt nok en polemik mod Proudhon og dermed muligvis endnu et tegn på *Kjøbenhavnspostens* forbehold over for franskmanden – foruden nogle af hans aktualpolitiske skrifter fra *Neue Rheinische Zeitung*. ¹⁰¹

97 'Nyere Forsøg paa en Socialreform', *Kjp* 11/6-1845; [Sandsynligvis Beck:] 'F. Engels om de arbeidende Classer i England«, *Kjp*, 17/9-1845. Jf. også 'En ny Nuance i Partianskuelserne', *Kjp* 1/5-1847.

98 'Nationaloekonomien og Proletariatet', *Kjp* 29/4-1845. Dette svarer til Marx & Engels: 'Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten', *Marx Engels Werke*, bd. 2, Berlin 1976, s. 337 og 37f. Jf. også 'Den tydske Journalistikts nuværende Tilstand III', *Kjp* 30/10-1847, s. 1009 om Marx' *Rheinische Zeitung* fra 1842 som en del af »den frie philosophiske Humanisme«.

99 *Kjp* 8/4-1845, s. 323. Dette er parallelt med Becks signerede Bauer-kritikker fra disse år: Fr. Beck til Eduard Zeller, 26/10-1843, i Jens Holger Schjørring: *Teologi og filosofi*, Kbh. 1974, s. 42f; samt to yderligere usignerede bidrag: 'Den tydske Journalistikts nuværende Tilstand III', *Kjp* 30/10-1847; 'A Ruge: To Aar i Paris I', *Kjp* 16/3-1846.

100 Varberg 'Dr. Andreas', *Folkets Avis* 2/9-1861.

101 'Bemærkninger om Nutidens Nationaløkonomi', *Kjp* 14/2-1848; 'Det Eiendommelige ved den nyere Tids Industri', 4/3-1848; Marx: 'Coalitionen af de engelske Arbeidere', 9/3-1848; 'Grundeiendommen og Industrien', 28/8-1848. Disse svarer til Karl Marx: 'Misère de la philosophie – Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon' (1846), *Marx Engels Gesamtausgabe* I 6, Berlin 1932, s. 188-91, 198-205, 224-28, 212-21. De polemiske afsnit er dog udeladt i oversættelsen. Fra *Neue Rheinische Zeitung* bragte avisen

Avisen afviste dog Marx' og Engels' kommunistiske konklusioner og deres tanke om en ophævelse af staten og politikken som en særlig almensfære.¹⁰² Ifølge Beck var den unge Marx en 'abstrakt litterat', hvis 'dogmatisk-sofistiske' skrifter lå for fjernt fra den politiske praksis og realitet.¹⁰³ Derfor var det også naturligt, at Arnold Ruge (1802-80) blev en væsentligere inspirationskilde og kontakt for Beck end både Marx og Engels.¹⁰⁴ *Kjøbenhavnsposten* fulgte denne venstrehegelianske forfatters skrifter ret tæt i 1840'erne.

Ruge var blevet den samlende figur i det venstrehegelianske miljø i kraft af sin rolle som redaktør af først *Hallische Jahrbücher* fra 1838, senere *Deutsche Jahrbücher*. Inden for dette miljø blev han desuden den, der tydeligst udfoldede et politisk indhold af disse kredses humanistisk funderede kritik af religionen og resterne af religiøs dominans i staten.¹⁰⁵ Centralt i hans lære stod en kosmopolitisk udvikling af begrebet 'humanisme' i skarp kontrast til nationalisme og patriotisme.¹⁰⁶

Derfor var det også oplagt, at han i årene 1841-44 blev tæt allieret med Marx, der i denne periode dels lod sig inspirere af Ludwig Feuerbachs materialistiske filosofi, dels kritiserede den som antropologisk snarere end praktisk politisk. Sammen redigerede Ruge og Marx *Deutsch-französische Jahrbücher* i 1844. Ruge delte imidlertid ikke den klassekampsteori og den kommunisme, som Marx udviklede i samme

i slutningen af 1848 fire artikler, jf. Callesen *Karl Marx*, s. 13.

102 'A Ruge: To Aar i Paris III', *Kjp* 19/3-1846, s. 261, samt afd. II, 18/3-1846, s. 258.

103 'A Ruge: To Aar i Paris II', *Kjp* 18/3-1846, s. 257.

104 Til Ruges politiske tanker: Stephan Walter: *Demokratisches Denken zwischen Hegel und Marx. Die politische Philosophie Arnolds Ruges. Eine Studie zur Geschichte der Demokratie in Deutschland*, Düsseldorf 1995; Warren Breckman: *Marx, the Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory*, Cambridge 1999, 221-57. Beck synes at have knyttet personlig kontakt til Ruge under sine udlandsrejser. I 1848 benævnte han ham offentligt sin »Ven«, og Meir Goldschmidts dagbog for 1. og 2. september 1847 nævner møder med både Ruge og en »Bek« i Leipzig [F. Beck: 'Nationaliteten og Forfatningsrescriptet. II', *Kjp* 29/2-1848, s. 197; Kenneth H. Ober (udg.): *M.A. Goldschmidts Dagbøger*, bd. 1, Kbh. 1987, s. 172]. Kontakten var dog næppe voldsomt tæt: Beck figurerer hverken i Ruges publicerede dagbøger og breve eller i hans papirer, der opbevares på International Institute of Social History i Amsterdam. Goldschmidts Ruge-interesse var forbigående, og han endte med at afvise den venstrehegelianske religionskritik i 'Tydske politiske Charakterer. Arnold Ruge', *Nord og Syd*, 6. bd., 1849, s. 145-169. Frederik Dreier havde dog nok ret i, at Goldschmidts kendskab til Ruge aldrig stak så dybt: 'M.A. Goldschmidt, et Litteraturbillede', i Dreier: *Samlede skrifter*, bd. 1, Kbh. 2003, s. 259, 269.

105 Ruge: 'Die Hegelsche Rechtsphilosophie und die Politik unserer Zeit' (1842), i Manfred Riedel (Hrsg.): *Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie*, bd. 1, Frankfurt a. M. 1975, s. 323-49. Jf. også Heinz & Ingrid Pepperle: *Die Hegelsche Linke. Dokumente zu Philosophie und Politik im deutschen Vormärz*, Leipzig 1985.

106 Jf. Ruge: *Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen. Zweiter Theil*, Leipzig 1846, s. 292ff.

periode.¹⁰⁷ Skønt han kritiserede de konkret eksisterende stater heftigt, var hans alternativ, ligesom Becks, en højere form for stat – ikke en ophævelse af den.

Beck nærmede sig Ruge fra cirka 1842-43 i takt med sin begyndende kritik af Bruno Bauer, som ellers havde været inspirationskilde for hans afhandling om mytebegrebet i 1842.¹⁰⁸ Han hæftede sig især ved Ruges humanistiske filosofi, hans demokratisk-liberale politik og hans kosmopolitiske kritik af den snævre tyske nationalisme ud fra et grundstandpunkt, som *Kjøbenhavnsposten* med sympati betegnede som 'liberalt' og 'demokratisk'.¹⁰⁹ F.eks. stod Ruges kritik af Ernst Moritz Arndts nationalisme som en parallel til Becks kritik af det 'gammeldanske parti' omkring især N.F.S. Grundtvig.¹¹⁰

Til trods for betydelig interesse og sympati for socialistiske og kommunistiske kritikere så *Kjøbenhavnsposten* således sin egen erklæret radikale linje som en følge af de liberale grundsætninger, som *Fædrelandet* hævdedes at have svigtet, snarere end som et brud med dem. Alligevel udviklede avisen i 1840'erne betydelige forskelle til de liberale opfattelser fra 1830'erne. Ikke alene udviklede den på grundlag af sin kritik af den snævre nationalisme en nogenlunde konsistent tænkning ud fra det 'almenmenneskelige', inspireret af især Ruges praksis-orienterede kosmopolitiske humanisme og statsfilosofi. Ligeledes udviklede avisen en filosofisk funderet social radikal-demokratisk linje med inspiration fra socialistiske retninger, især Pagets formidling af fourieristiske synspunkter, Blancs tolkninger af den franske revolutionshistorie og Rousseau, foruden Proudhons og Marx' nationaløkonomiske analyser.

Kommunismefrygt og den første socialisme i 1848

I det kommunistiske manifest fra revolutionsåret 1848 bemærkede Marx og Engels, at de gamle europæiske magthavere var skrækslagne

107 Jf. David McLellan: *Marx before Marxism*, Harmondsworth 1970, s. 98f, 115f, 135-41, 168-71, 204f; Marx til Ruge 13/3-1843, *Marx Engels Werke*, bd. 27, s. 417; *Marx Engels Werke* Ergänzungsband I, s. 569f; samt *Marx Engels Werke*, bd. 3, s. 5-7.

108 Jf. Frederik Beck: *Begrebet Mythos eller den religiøse Aands Form*, Kbh. 1842; og om Ruges rolle i Beck: 'Den hegelske Philosophies Opfattelse og kritik af Kirkebegrebet', *Theologisk Tidsskrift*, vol. VII, s. 337-39, 1843, foruden de allerede nævnte Bauer-kritikere.

109 *Kjp*, 14/3-1845; Alexander Weil: 'De forskjellige Partier i Tydskland siden Julirevolutionen. IV', *Kjp* 10/4-1844.

110 *Kjp*, 11/3 og 14/3-1845. Jf. Beck: 'Die neuere nationale Richtung in Dänemark', *Jahrbücher der Gegenwart*, nr. 9, 1845, s. 731-41; samme: 'Dänische Zustände', *Jahrbücher der Gegenwart*, nr. 6, 1846, s. 628-40.

over kommunismens spøgelse.¹¹¹ At skrækkens genstand på dette tidspunkt endnu var netop et spøgelse, ingen stærk social bevægelse, afholdt den imidlertid ikke fra at have reelle virkninger.

At introduktionen af socialisme og kommunisme i det politiske vokabularium kunne spille en væsentlig rolle i den samfundsmæssige udvikling, selv som spøgelse, kan anes af begrebets rolle i dansk politisk debat i 1848. Den fremtrædende nationalliberale jurist Otto Müller bemærkede i 1856 i tilbageblik, at polemikken mod kommunistiske læresætninger ikke aktuelt var direkte relevant for Danmark, men tilføjede at kommunismen i 1848 og de følgende par år havde udgjort »den alvorligste Fare« for »Statssamfundet«.¹¹²

Først og fremmest var frygten for kommunismens spøgelse rodfæstet i truslen om, at de sociale uroligheder, der sås i andre lande, også skulle opstå her. Orla Lehmann fordømte over for sin kone Marie den demokratiske Hippodrombevægelse i marts 1848 – »disse kommunistiske Fanatikere«.¹¹³ Allerede den 25. marts 1848 advarede han mod truslen fra den europæiske kommunisme, der let ville kunne vinde fodfæste blandt danske husmænd, hvorfor man hurtigt måtte vise, at man tænkte på dem.¹¹⁴ Lehmann byggede formentlig disse opfattelser på paralleller til sine egne oplevelser som førstehandsvidne til revolutionen i Paris i februar. Her havde han, som han senere formulerede det, erfaret socialisternes lære som et resultat af »den sørgeligste Miskjendelse af Menneskets Frihed og Værdighed (...) Familien, Eiendomsretten, Arveligheden – kortsagt alle Forudsætningerne og Grundpillerne for et civiliseret Menneskeliv«.¹¹⁵ Han stod dog langt fra alene med sin frygt for en dansk import af den franske kommunisme i 1848. Den 9. juli, kort efter nedkæmpelsen af den store parisiske arbejderopstand i junidagene, rapporterede den nationalliberale D.G. Monrad til sin politisk allierede A.F. Krieger: »Stemningen i Kbhvn er gjærende,

111 Marx & Engels: 'Manifest der kommunistischen Partei' (1848), *Marx Engels Werke*, bd. 4, Berlin 1972, s. 461.

112 Müller 'Communismens', s. 254.

113 Orla til Marie Lehmann, 17/3-1848, i Bagge & Engelstoft *Danske*, bd. 4, s. 129. Jf. også Meir Goldschmidt: 'Dagbog', *Nord og Syd*, 2, 1848 s. 248; Niels Neergaard: *Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, bd. 1, Kbh. 1892, s. 301f. I samme periode, fra 13/3 til 22/3-1848 bragte *Fædrelandet* en orienterende føljeton om Saint-Simon og Fourier.

114 Referat af statsrådsmødet 25/3-1848 i Harald Jørgensen: *Statsrådets forhandlinger 1848-1863*, bd. 1, s. 147. Jf. Grethe Jensen: *Den unge Orla Lehmann* (upubl. licentiatafhandling 1989), s. 240.

115 Hother Hage (red.) 1872, *Orla Lehmanns efterladte Skrifter, første Del*, Kbh. 1872, s. 36.

det communistiske og reactionære Parti bevæger sig betydeligt«. ¹¹⁶ Ligeledes anes i den følgende periode en interesse for socialismen med henblik på at tilbagevise den, også selv om krigen i vidt omfang ledte opmærksomheden bort fra sådanne spørgsmål – og dermed bidrog til at sikre enhed på hjemmefronten. ¹¹⁷

De liberale danske politikere strakte sig alligevel temmelig langt i demokratisk retning, ikke mindst for at forhindre, at København skulle radikaliseres ligesom Paris, Wien og Berlin. I marts 1848 skrev A.F. Krieger til D.G. Monrad: »Hvad Indflydelse vil denne Revolution faae paa os? Een er aldeles klar; Valgloven maae blive meget liberal; ellers er Fanden løs«. ¹¹⁸ Junigrundloven endte da også som den mest demokratiske forfatning blandt de langsigtede resultater af hele revolutionsbølgen i 1848-49. I denne præventive reformering til forsvar for den bestående orden imod revolutionens alternativ virkede de fundamentale udvidelser af det borgerlige samfunds politisk-ideologiske landskab og historiske horisonter, som socialisme- og kommunismebegrebernes udvikling havde bidraget væsentligt til, sammen med det sociale pres fra bl.a. landbefolkningen, også selv om der næppe var mange bevidste socialister blandt disse landboere. For at forhindre en revolutionær udfordring til den bestående offentlighed valgte de nationalliberales førende skikkelser således den taktik at udvide den borgerlige offentlighed ved at anerkende mange af de hidtil politisk uberettigede som vælgere og udvide trykkefriheden markant.

Lignende begrebshistoriske forudsætninger havde Frederik Dreiers formuleringer af et egentligt socialistisk program fra 1848 og frem. Som det vil fremgå af det ovenstående, var Dreier langt fra den første, der kritiserede den frie konkurrences konsekvenser for arbejderklassen, den aktuelle stats forankring i de besiddendes egeninteresser, nationalismen eller valgrettens begrænsninger. Mange af Dreiers betragtninger og formuleringer ligner Frederik Becks. Muligvis kan man endda på baggrund heraf etablere en større grad af kontinuitet mellem Becks politiserede venstrehegelianisme og Dreiers hegelianisme-kritisk formulerede standpunkt, end forskningen hidtil har været opmærksom på. ¹¹⁹ Dreier var imidlertid den første, der som konsekvens af dette

116 Aage Friis & Just Rahbek (red.): *A.F. Kriegers, D.G. Monrads og P. Vedels indbyrdes Brevveksling 1846-1888*, Kbh. 1940, s. 66.

117 Jf. Hippolyte Desprez: 'Den sunde Fornuft og Socialismen', *Fl* 1/6 til 6/6-1849.

118 Friis & Rahbek *A.F. Kriegers*, s. 45.

119 Dreier hævdes ellers traditionelt at have været »ganske ubesmittet af hegelianismen« [Stybe *Dreier*, s. 43, jf. også s. 139 & 144] og i kraft af sine materialistiske og positive tanker »helt isoleret i samtidens Danmark« [Stybe *Dreier*, s. 281f]. Dreier betegnede

begyndte at formulere principperne for et radikalt anderledes fremtidigt samfund hinsides kapitalismen, at kritisere staten som sådan og at formulere et program for arbejdernes organisering til dette formål. Hans inddragelse af blandt andre Proudhons nationaløkonomiske tanker og hans kritik af staten blev dermed betydeligt mere vidtrækkende end Becks og *Kjøbenhavnspostens*.¹²⁰

Konklusion

Selv om socialisme og kommunisme ikke slog rod som sociale bevægelser i 1840'ernes Danmark, betød introduktionen af dem som begreber og tankesæt således, at en ny, varig dimension blev føjet til det moderne politisk-ideologiske landskab: En socialt funderet udfordring af det borgerlige samfunds historiske og politiske selvforståelse og af rammerne for den klassiske borgerlige offentlighed. Introduktionen af 'socialisme' og 'kommunisme' som begreber og tankesæt i den danske liberale og radikale presse bidrog dermed til at afklare liberale og radikale positioner indbyrdes og over for de samfundsmæssige og historiske udfordringer fra socialismen og kommunismen.

Bag interessen for de socialistiske og kommunistiske tanker lå i hele det fremvoksende politiske felt et ideal om den moderne civilisations og 'kulturens' fremskridt som en bevægelse hen mod mere og mere 'organiske' samkvemsformer, men også en udbredt fornemmelse af en aktuel krise for civilisationen og en opfattelse af den moderne industrielle fattigdom som et led i denne krise. Dette skabte et vist fælles idé- og begrebsgrundlag for de dominerende politiske strømningers betragtning af det bestående borgerlige samfund som organisk og socialistiske og kommunistiske kritikere af dette samfund for ikke at leve op til idealerne om organisk integration af alle mennesker som ligestillede borgere. Ligeledes skabte det grundlag for, at de dominerende politiske strømninger kunne udtrykke nogen forståelse for de sociale

ganske vist Hegel som 'reaktionær', men omtalte samtidig venstrehegeliansk kritik og politik med sympati, herunder Ruge, Marx og Engels [jf. Dreier: 'Aandetroen og den frie Tænkning' (1852) i Dreier *Samlede*, bd. 1, s. 389-91]. Hans kritik af den hegelske metode angik heller ikke så meget Hegel selv som Proudhons brug af »den hegelske Scholastik (Trilogismen)« som »en algyldig og evig Methode« [Dreier 'Aandetroen', s. 393] Dette svarede til Marx' kritik af Proudhon i *Misère de la philosophie* – et værk, som Dreier kendte til [Marx 'Misère', s. 180; Dreier 'Aandetroen', s. 390]. Jf. dog den liberale Otto Müllers næsten omvendte vurdering: »Proudhon passerer for en god Dialektiker, og hans Slutninger ere i Almindelighed rigtige, medens hans Forudsætninger og Udgangspuncter ere urigtige« [Müller 'Communismens', s. 429].

¹²⁰ Jf. Stybe *Dreier*, s. 151-62.

problemer, alt imens de kritiserede de socialistiske og kommunistiske løsningsforslag for at ville dels trodse den historiske udvikling ved at nivellere med magt, dels ignorere eller bekæmpe staten.

De socialistiske og kommunistiske retninger blev dermed ikke kun kritiseret som politiske retninger, men også som udslag af en bestemt form for antipolitik, udtrykt ved deres ligegyldighed over for, eller modstand mod, staten. Dette stred mod de danske liberales traditionelle tiltro til staten som udtryk for en almen fornuft, der måtte styrkes ved folkeligt engagement. Sammen med ikke-socialistiske sociale bevægelser var disse ideologiske og begrebslige nyudviklinger med til at presse junigrundloven i demokratisk retning og dermed udvide rammerne for den borgerlige offentlighed for eftertiden.

SUMMARY

»These Warped Fantasies«:

Introductions to Socialism and Communism in Denmark before 1848

Already at the beginning of the 1840s, long before the socialist movement actually arose in Denmark, 'socialism' and 'communism' as concepts and as ways of thinking had been introduced to the Danish public, mainly through liberal and radical newspapers. These new currents noted and challenged the social exclusiveness and the extinction of a historical perception of future civilization that were embedded in the idealization of contemporary bourgeois society and its public. The very presentation of these concepts spelled a clash with the prevailing socio-theoretical and universalistic historiographical foundations of the elite culture. The principal outcome was the creation in the politico-ideological landscape of new dimensions developing through reciprocal differentiation. Among other things, the debate over these new concepts contributed to a clarification of both the liberal opposition's attitude towards the social question and the emerging radical opposition's attitude towards the liberal ideas and mind-frame from which it arose. The introduction of socialism and communism as basic political concepts into a Danish context influenced the formation of a triangular ideological landscape of conservative, liberal and radical approaches that can be seen as characteristic of the modern epoch.

Translated by Michael Wolfe